

Mimari Tipoloji ve Fonksiyon Açısından Aphrodisias Stadyumu

Abdurrahman UZUNASLAN*

ÖZET

M.S. 1. yüzyılda inşa edilmiş olduğu düşünülen Aphrodisias stadyumu hem mimari tipoloji ve estetik hem de fonksiyon açısından İmparatorluk Dönemi yapıları arasında özel bir yere sahiptir. Yaklaşık 30. 000 kişilik seyirci kapasitesiyle Yunan-Roma dünyasındaki stadyumların en büyükleri arasında gösterilen yapının her iki dar yüzü sphendone biçiminde tasarlanmıştır. Yapının doğu ucu M.S. 408 yılında gladyatör ve vahşi hayvan dövüşlerinde kullanılmak için yeniden dizayn edilmiştir. Bunun sonucunda stadyumdaki faaliyetlerin daha da çeşitlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu çeşitlilik pagan özellikler taşıyan oyunların (gladyatör ve vahşi hayvan dövüşleri) kesin olarak ortadan kalktığı M.S. 6. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Nitekim yüksek enflasyon ve gladyatör teminindeki zorluklar, bu tarz oyunların ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Stadyum, Arena, Oyun, Gladyatör.*

The Aphrodisias Stadium with its Perspective of Architectural Typology and Function

ABSTRACT

Aphrodisias stadium, which is considered to have been built in the A.D 1st century, both architecturally, esthetically but also functionally, is one of the most exemplary buildings of the imperial period. Approximately, it has 30.000 seat capacity. It is regarded as one of the biggest buildings in terms of its capacity. Both of its narrow sides were designed as sphendone. The east end of the buildings was redesigned to hold gladiator combats and wild beast fightings in the A.D 408. Thanks to that redesign, the stadium was used for various activities and that shows that the activities increased in numbers. Those mentioned varieties of games continued to be held till the middle of the A.D 6 th century in which the games (gladiator combats and wild beast fightings) were annuled to be held. Because of the negative effects of hyperinflation on people and the difficulty in recruiting gladiator fighters, the organization of such games came to an end.

Keywords: *Stadium, Arena, Game, Gladiator.*

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Erken dönemlerde oldukça basit ve kalıcı olmayan malzemelerle inşa edilen ilkel stadyumlar¹, yeterli paranın temin edilebildiği zengin kentlerde maliyeti oldukça yüksek ve yüzyıllar boyu ayakta kalabilecek kesme taşlardan inşa edilmiştir. Taş yapıların çoğunluğu, genellikle harç kullanılmadan ve giydirme tekniğiyle inşa edilmiştir. Agonistik faaliyetlerin kalbi konumundaki stadyum, her zengin kent için en temel ve vazgeçilmez bir ihtiyaçtı. Kent gençlerinin ve komşu yerleşkelerden şenlikler için gelen katılımcıların, içerisinde boy ölçüştükleri bu tip tesisler, sadece yeterli demografik ve ekonomik büyüklüğe erişebilmiş kentler tarafından finanse edilebilmekteydi². Aphrodisias'ta inşa edilen stadyum, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu kentlerinin elde ettikleri ekonomik ve sosyal refahı göstermesi açısından da özel bir öneme sahiptir³.

Hellenistik Dönem'in başlarında, genellikle derme çatma ve ahşap malzemelerle inşa edilen mekânlarda düzenlendiği düşünülen yarışmalar, dönem sonunda kentlerin eriştiği sosyal refaha paralel olarak, daha kalıcı tesislerde icra edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde maliyeti yüksek taş stadyumlar, kentlerin övünç kaynağı olmuştur. Erken dönemlerin primitif stadyum örneklerinde var olduğu sanılan ahşap oturma yerlerinin, kent surlarına monte edilmesi formülü, İmparatorluk Dönemi örneklerinde değişerek, tonozlu kemerler üzerine ya da uygun zeminlerde taş oturma sıralarının inşa edilmesiyle daha da ileri noktalara taşınmıştır. Bu dönemde revaçta olan yapıların çoğu gelişen mühendislik bilgisinden faydalanılarak inşa edilmiştir. Kubbeli tonozlar yardımıyla inşa edilen yapılara en güzel örnek Sardes ve Perge stadyumlarıdır. Bu stadyumların her ikisi de düz zeminde inşa edilmiş, seyirci tribünleri tamamen kubbeli tonozlar üzerine oturtulmuştur.

İmparatorluk Dönemi'nde çok hızlı bir büyüme trendi yakalayan Aphrodisias'ın her yanı, kısa sürede pahalı ve muazzam büyüklükteki kamu yapılarıyla donatılmıştır. Göze çarpan yapılardan en önemlisi stadyumdur. Oldukça fazla sayıda izleyiciye rahat bir seyir keyfi verecek biçimde inşa edilmiş olan Aphrodisias stadyumu, tüm yıkıcı etkilere rağmen günümüze kadar gelebilmiş ender yapılandıdır. Topografya, tarz ve estetik açısından, İmparatorluk Dönemi Anadolu'sunda yapılmış olan emsallerine örnek teşkil edebilecek mükemmelliktir⁴. Bu özelliği sayesinde, erken dönemlerden itibaren Anadolu'ya gelen birçok seyyahın da dikkatinden kaçmamıştır⁵.

Stadyum oldukça iyi bir durumda olmasına rağmen, mimari tipolojisi ve teknik özelliklerine ilişkin detaylar, yakın dönemlere kadar doğru ve tüm yönleriyle

¹ Günümüze kadar gelemeyen bu tip ilkel yapıların çoğu, ahşap konstrüksiyonlardan oluşmakta ve natürel imkânlardan maksimum ölçekte yararlanılmaktaydı. Kent surları gibi yüksek taş yapılar genellikle ahşap iskelelerden faydalanılarak seyirciler için tribün haline dönüştürülmüştür. HÖCKER 2001: 888-890.

² Atina, Olympia, Delphi, Nemea yanında Perge, Laodikeia, Milet, Ephesos, Sardes, Magnesia/Menderes, Tralles, Aizonai gibi kentlerde inşa edilen devasa büyüklükteki stadyumlar, kentlerin ekonomik olarak erişmiş oldukları zenginliğin göstergesi olarak algılanmalıdır.

³ Antik stadyumların niceliği, bir kentteki toplu spor kültürünün en canlı elementleri olarak karşımıza çıkmakla birlikte, kentte yerleşik olarak yaşayan nüfus hakkında da önemli ipuçları vermektedir. PLEKET 2000: 627-641, 644.

⁴ DECKER 1995: 161; WELCH 1998: 547-569.

⁵ İlgili seyyahların eserlerine ilişkin olarak bk. HAMILTON 1842: 529; FELLOWS 1852: 251-252.

bilinmemekteydi⁶. Stadyum, ızgara planına uygun olarak kurulan kentin, kuzey sur duvarına bitişik bir şekilde inşa edilmiştir. Şehrin en kuzeyinde bulunan tesis, merkeze oldukça yakın bir mesafededir⁷.

Stadyumdaki ilk bilimsel arkeolojik ve mimari dokümantasyon çalışmaları 1993 yılından itibaren Katherina Welch ve Andrew Leung tarafından yapılmaya başlanmıştır⁸. Tesisin iç ve dış kısımlarında yapılan ayrıntılı inceleme ve kısmi sondajlar, yapıya ilişkin esas ölçü ve mimari detayları ilk kez gün yüzüne çıkarmıştır. Ortaya çıkan araştırma ve incelemelerin sonuçları, K. Welch tarafından *The Stadium at Aphrodisias* başlığı altında 1998 yılında kaleme alınan makalede değerlendirilmiştir. O tarihten bu yana ara verilmeden her sezon devam ettirilen çalışmalar, birçok yeni bilgi ve belgeyi ortaya çıkarmış fakat elde edilen yeni kanıtlar yalnızca kazı raporlarında yayımlanmıştır. Bu inceleme son kazı raporlarını da göz önüne alarak stadyumda ele geçen yeni kanıtları değerlendirmektedir.

Tipolojik ve Teknik Özellikleri

Tiyatrolarda olduğu gibi, stadyumların inşasında da çoğu zaman uygun bir doğal yamaç veya zemin arayan Yunan ve Romalılar⁹, Aphrodisias'ta toprak yüzeyi kısmen derinleştirerek; kısmen de tonozlar yardımıyla elde ettikleri alana, mükemmel bir tesis inşa etmişlerdir¹⁰. Anadolu'daki stadyumlar arasında günümüze gelebilmeyi başaran en büyük ve en güzel yapı örneklerindedir. Tipolojisi, yapım tekniği ve fonksiyonelliği açısından da tam bir mimarlık şaheseridir. Stadyumunda yapılan irili ufaklı arkeolojik sondajlar, bu yapının toprak zeminin derinleştirilerek oluşturulduğunu kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. Buradan ortaya çıkan toprak ve molozların bir kısmı sur duvarı ve kuzey *caveanın* altındaki taraçanın oluşumunda; geri kalan kısmı ise, uzun güney duvarın yükseltilmesinde ve bu duvara destek için yapılmış olan kör tonozlu destek duvarı ve *cavea* arasındaki bölümün dolgusunda kullanılmıştır.

Aphrodisiaslılar, Perge ve Sardes'te olduğu gibi *caveayı* doğrudan taş kubbeli tonozlar üzerine değil, taraça şekline getirilmiş toprak zemine inşa etmişlerdir. *Cavea* zemininde görülen kırmızı toprak bunun en açık göstergesidir. Taş konstrüksiyon uygulamasına sadece batı ve doğu tünellerinin rampalı tünel girişlerinde rastlanmaktadır. *Caveanın* güney kısmı ise, kör tonozlu istinat duvarlarına yaslandırılmıştır. İstinat duvarlarını stadyumun uzun güney cephesi boyunca tek bir duvar olarak görmemek gereklidir. Sınırlı da olsa yapılan sondajlar, güney cephede birbirine paralel ve zaman zaman sahte tonozlarla desteklenmiş birden fazla duvarın kalıntılarını ortaya çıkarmıştır¹¹. Güneydeki istinat duvarının esas fonksiyonu, stadyumun uzun güney *caveası* altına döşenen yığma toprak taraçayı tutmak ve altı farklı

⁶ RATTÉ-SMITH 1996: 20.

⁷ Modern jeofizik yöntemlerle yapılan araştırmalar kentin dikey ızgara planına göre kurulmuş olduğunu açıkça ortaya koymuştur. RATTÉ 2001: 119.

⁸ Stadyumda 1993 yılından itibaren yapılan çalışmalar için bk. RATTÉ-SMITH 1996: 20-24; WELCH 1998: 547-569.

⁹ DECKER 1995: 159-169.

¹⁰ Stadyumun inşa edildiği zemin, Olympia Stadyumu'na benzemekle birlikte, Olympia'da hakemler için ayrılmış özel bölme dışındaki yerler doğal haliyle korunmuş, taş veya ahşap oturma sıraları inşa edilmemiştir. Bu uygulama tamamen Olympia'nın kütsel özelliğinden kaynaklanmaktaydı. Aphrodisias stadyumunda ise böyle bir durum söz konusu değildir. SINN 2004: 141, Resim 48.

¹¹ RATTÉ-SMITH 1998: 239-241, figür 15, çizim 17-18.

noktadan stadyuma girişi sağlayan tonozlu merdivenlerin inşasını kolaylaştırmaktı. Destek duvarları ve merdivenler arasında kalan bölmeler, tüm diğer stadyumlarda rastladığımız şekilde dükkân ve mağazalara tahsis edilmiş görünmektedir. Çok az bir bölümü kazılmış olan 5 numaralı ekstern merdiven ve amfi tiyatroya açılan tünel kalıntıları arasında kalan bölgede, mükemmel taş işçiliği gösteren odalar ortaya çıkarılmıştır.

Stadyumda uygulanan inşa tekniğinin tıpa tıp benzerine Yunan-Roma dünyasında rastlamak olası değildir. Tesis, yapı tekniği açısından hem Hellenistik hem de İmparatorluk Dönemi özellikleri taşımaktadır. Bu nedenle tipik bir geçiş dönemi eseri olarak nitelendirilebilir. Stadyumdaki mimari uygulama, Yunan-Romalıların stadyum inşa ederken yapı maliyeti, zemin etüdü ve dayanıklılık konusunda ne kadar maharetli olduklarının da açık bir göstergesidir. Özellikle maliyeti düşürmeye yönelik olarak yapılan uzun duvarlardan birinin kentin savunma surlarına yaslandırılması yaygın bir uygulamaydı¹². Fakat Aphrodisias'ta bu durum tersine olmuş, stadyumun kuzey *cavea* bölümü, geç antik dönemde kentin savunma duvarıyla bitleştirilmiştir. Bu durum kent surlarının maliyetini düşürmeye yönelik bir hamle olarak değerlendirilmelidir. Nitekim inşası stadyumdan çok sonraki bir döneme rastlayan kent surları için¹³ ihtiyaç duyulan taş ihtiyacı bu şekilde biraz daha azaltılmıştır. Bunun için yalnızca kuzey *cavea* duvarı değil, aynı zamanda batı-doğu yüzlerdeki dar alınlıklar da savunma duvarına dönüştürülmüştür. Özellikle batı giriş tünelinin savunma duvarına eklenirken, yapı ustalarının ellerine hangi tür malzeme gelirse gelsin, kullandıkları gözlenmiştir. Kentin eyalet merkezi haline gelmesiyle birlikte yapıyı zorunlu hale gelen savunma surları oldukça kısa bir sürede tamamlanmıştır. Surların inşasında kullanılmak üzere stadyumun en üstteki dört sırasının sökülüştür¹⁴. Şans eseri çok az tahribatla günümüze gelebilmiş stadyumun oturma sıralarının tamamına yakınının, yöreye özgü kireç taşlarından imal edildiği ve bunların kente yakın taş ocaklarından karşılandığı anlaşılmaktadır¹⁵. Maliyeti daha yüksek olan kaliteli mermer malzemenin, sadece ana girişlerin alınlıklarında kullanılmış olduğu görülmektedir. Tesisin genelinde kullanılan toplam taş miktarı yaklaşık 5500 m³ olarak tespit edilmiştir¹⁶.

Batı-Doğu yönünde uzanan ve her iki ucunda “yarım ay şeklinde” (sphendone)¹⁷ şekil alan stadyumun “başlama eşikleri” (hyspleks)¹⁸ hâlihazırda mevcut

¹² Bu tarz mimariye en güzel örnek Aphrodisias ve Milet stadyumlarıdır. Her iki stadyumun uzun kuzey duvarları, kentin savunma duvarlarına yaslanmıştır. GERKAN 1921: 1-4; KRINZINGER 1968: 35; AKURGAL 1978: 217-218.

¹³ Aphrodisias'taki geç dönem surlarının inşası kesin olarak M.S. 360 yılına tarihlendirilmektedir. Toplam uzunluğu 3.5 km., kalınlığı ise 2.50-3.50 m. arasında değişmektedir. Ortalama yüksekliği 10 m. civarında olan surun yapımında değişik çapta ve türde taşların kullanılmış olduğu gözlenmektedir. Öyle ki, yazılı bloklar, sütunlar, heykel kaideleri ve mezar taşları gibi birçok devşirme malzemenin inşaat için taşındığı anlaşılmaktadır. Kent surunun tümü için kullanılan taş miktarı yaklaşık 100.000 m³ olarak hesaplanmıştır. Bk. DE STAEBER 2009: 185-199.

¹⁴ DE STAEBER 2009: 187.

¹⁵ Aphrodisias'taki yapıların çoğunda kullanılan farklı türdeki nadide mermer ve taşların, civardaki ocaklardan temin edildiği son yıllardaki araştırmalarla kesinleşmiştir. ATTANASIO-BRUNO-YAVUZ-ELÇİ 2009: 217-227.

¹⁶ DE STAEBER 2009: 187.

¹⁷ Stadyumun dar yüzlerinin yarım ay biçiminde şekillendirilmesindeki esas gaye, seyircilerin daha kaliteli görmesini temin etmektir. Aphrodisias dışında Laodikeia, Nikopolis, Nysa gibi kentlerin stadyumlarının da uygulanan söz konusu mimari tarz, *stadium amphitheatron* olarak bilinmekteydi. Strab. 14. 1, 43; RATTÉ-

değildir. Stadyumda yapılan yarışmaların büyük çoğunluğunu farklı türdeki koşu müsabakalarının oluşturduğu düşünülürse, başlama eşikleri ve dönüş işaretlerinin olması gerekliliği kaçınılmazdır. Mevcut yapının önemli bir kısmı halen toprak altında olduğundan, bu tip teknik aksamlara ilişkin bilgilerimiz tahminden öteye gitmemektedir. Protokol oturaklarına yakın mesafedeki 10 numaralı kerkidesin zemininde yer alan, 1.6 m. yüksekliğinde, 1 m. genişliğinde ve 1.20 m. derinliğindeki nişin (**Resim 2**) işlevine ilişkin kesin bir yargıda bulunmak oldukça zordur¹⁹. Söz konusu nişin, K. Welch tarafından iddia edildiği gibi, personel veya yarışmacılar tarafından kullanılmış olması ihtimali oldukça zayıftır²⁰. Bu tarz nişlerin içerisine, tören veya resmigeçitlerde kullanılmak üzere bazı tanrı veya imparator büstlerinin konulmuş olma ihtimali daha yüksektir. Protokol oturaklarının hemen önünde olması da buna işaret sayılabilir.

Tam olarak 40 “bölmeye” (kerkis) ayrılmış olan stadyum²¹, birbirine paralel 30 oturma sırasından oluşmuştur. Yaklaşık 30.000 kişilik kapasiteye sahiptir²². Tahmini kapasite, her seyirci için ortalama 0.50 m.lik bir alan öngörülerek hesaplanmıştır²³. Bu ölçüyü esas alırsak, seyirci kapasitesinin Olympia’daki stadyuma denk düştüğü ortaya çıkmaktadır²⁴. Tesis, bu kapasiteyle Yunan-Roma dünyasının en büyük stadyumlarından biri olma özelliğine sahiptir. Buna karşın, seyirci kapasitesinden yola çıkarak kentteki nüfusa ilişkin kesin rakam vermek yanıltıcıdır²⁵. Nitekim bu tarz yapıların yalnızca yerli halk için değil, civar kasaba ve köyler yanında uzak kentlerden festivallere katılmak üzere gelen seyircilere de hizmet vermek amacıyla inşa edildiğini göz önünde bulundurmak gereklidir²⁶. Bunun dışında yapının büyüklüğü ile kentin gösteriş merakı arasında da önemli bir ilişkinin olduğunu unutmamalıyız.

Hem doğu hem de batı kısmında iki ana tünel girişi (**Resim 3, 4**) mevcut olan stadyumun *cavea* uzunluğu 270 m.²⁷, genişliği 59 m. ve *dromos* uzunluğu 238 m. olarak tespit edilmiştir²⁸. Yapının 41 m. ye varan en geniş noktasını orta kısmı, 31 m. lik en dar noktasını *sphendone* şeklindeki uç kısımları oluşturmaktadır. Podyumdan en tepe

SMITH 1996: 20; RATTÉ-SMITH 1998: 239; WELCH 1998: 563-565; YILDIRIM 2009: 44; Laodikeia Stadyumu’nun kitabesi bu ifadeyi doğrulamaktadır. IGRR IV, 845, 861; ŞİMŞEK 2007: 200-204.

¹⁸ MILLER 1980: 159-166.

¹⁹ RATTÉ-SMITH 2004: 150.

²⁰ WELCH 1998: 551.

²¹ A. Leung tarafından saat yönü esas alınarak eşit dilimlere ayrılan çizimde, yapının en geniş dilimlerini doğu ve batı girişlerinin üst oturma sıraları oluşturmaktadır. Çizim 1’de 1 ve 26’ya tekabül eden dilimlerin genişliği 22.50 m. olarak ölçülmüştür. ROUCHÉ 1993: 45; RATTÉ-SMITH 1996: 20; WELCH 1998: 549-550.

²² KRZINGER 1968: 158; RATTÉ-SMITH 1996: 20; WELCH 1998: 547, 553; YILDIRIM 2009: 44; DE STAEBLER 2009: 187.

²³ Aynı şekilde Milet Stadyumu’nun kapasitesi de, Armin von Gerkan tarafından her seyirci için ortalama 0.50 m. lik bir alan öngörülerek hesaplanmıştır. GERKAN 1921: 38; WELCH 1998: 547, dn. 2.

²⁴ SINN 2004: 133: 141.

²⁵ YILDIRIM 2009: 44.

²⁶ Olympia küçük bir köy görünümünde olmasına rağmen, erken dönemlerden itibaren bir festival merkezi olması nedeniyle devasa büyüklükte ve doğal bir stadyuma sahipti. Zira tesis Olympia’nın kendi halkından ziyade, tüm Yunan dünyasından gelen yarışmacılar ve onları görmek için gelen seyirciler düşünüldükçe inşa edilmiştir. Kemerli protokol girişi, hakemlerin oturma yerleri ve başlama eşikleri dışında Olympia Stadyumu’ndaki her şey doğal haliyle bırakılmıştır. Stadyumda taş oturma sıraları sadece hakem heyeti için inşa edilmiştir. Seyirciler tümüyle çayırılı yamaçlar üzerine oturarak yarışmaları izlemektedir.

²⁷ RATTÉ-SMITH 1996: 20.

²⁸ WELCH 1998: 548.

noktasına kadar olan mevcut *auditorium* yüksekliği 10 m. yi bulmaktadır²⁹. Bu ölçü, aynı bölgedeki Laodikeia Stadyumu'nun *auditorium* yüksekliğine eşdeğerdir³⁰. Benzer ölçüler, stadyumlardaki pist ve tepe noktası arasında kalan yüksekliğinin ideal bir standardının olduğu izlenimini vermektedir.

Baklava dilimine benzer “parçalarla” (kerkides) birbirinden ayrılan *caveanın* en geniş bölümünü yapının batı-doğu tünel girişlerinin üzerinde kalan 1 ve 21 numaralı *kerkisler* oluşturmaktadır (**Çizim 1**). Bu iki bölümün tepe noktalarındaki genişlik 22.5 m., uzun duvarlardaki bölmeler ise yaklaşık 12 m. olarak ölçülmüştür³¹.

Resimlerden de açıkça görüldüğü üzere stadyumun her iki ucu *sphendone* şeklindedir. *Sphendone* kısımları dışında kalan kuzeyden 4 ve 18; güneyden 24 ve 38 numaralı *kerkisler* arasındaki pist uzunluğu yaklaşık 180 m. olarak ölçülmüştür³². Koşu pisti seyircilerin oturduğu en alt basamakların yaklaşık 1.6 m. aşağısında kalmakta ve halen büyük oranda toprak altında bulunmaktadır³³. Pistin toprak altında kalan bölümünün devam eden kazılar sonucunda ortaya çıkmasıyla, başlama eşiklerinin de gün yüzüne çıkacağı tahmin edilmektedir. Zira bu denli yüksek maliyetli bir tesisin gerekli teknik alt yapılardan yoksun olmadığı varsayılmaktadır.

Stadyuma Girişler

Stadyumun iki ana tünel girişi protokol mensuplarına, sanatçılara, sporculara, gladyatörlere ve atlı arabalara hizmet verirken; uzun güney duvarı boyunca inşa edilen merdivenli girişler (**Resim 6, 7, 8**) sıradan seyircilere hizmet vermekteydi. Batı tünel girişi Geç Antik Dönem'de büyük taş bloklarla kapatılmıştır. Tüneli kapatan duvar devasa büyüklükteki devşirme taş blokları ve farklı ebatlardaki heykel kaidelerinden oluşmaktadır.

Özellikle doğu tünel girişinde yapılan yeni incelemeler stadyumun esas ölçülerine ilişkin önemli sonuçlar ortaya koymuştur³⁴. Kemerli girişin hemen ağzında yapılan ve yüzeyden yaklaşık 2.5 m. daha aşağıdaki yapı temeline kadar devam ettirilen sondaj, tünelin orijinal tabanının stadyum içerisine doğru hafif eğimli olduğunu ortaya çıkarmıştır³⁵. Fakat bu eğimin dış etkenlere bağlı olarak zaman içinde ortadan kalktığı düşünülmektedir³⁶. Stadyumun içerisine doğru eğimli doğu tünel girişinin tavan yüksekliği 4.2 m., genişliği 4.1 m. olarak tespit edilmiştir³⁷. Bu haliyle tünelin esas boyutlarının kareyi andırdığı anlaşılmıştır³⁸. Stadyum, batıda yaklaşık aynı ölçülere sahip olan ikinci bir tünel girişine sahiptir. Burada ayrıntılı bir inceleme olmamasına rağmen, ölçülerin birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir.

Bu denli yüksek kapasiteye sahip bir tesiste gözden kaçırılmayacak temel nokta, seyircilerin giriş ve çıkışlarının problemsiz ve hızlı bir şekilde yapılmasının

²⁹ Yapının en yüksek noktasını 26. dilimdeki oturma sıraları oluşturmaktadır. WELCH 1998: 550.

³⁰ ŞİMŞEK 2007: 203.

³¹ WELCH 1998: 550.

³² WELCH 1998: 550.

³³ WELCH 1998: 551.

³⁴ RATTÉ-SMITH 2000: 225-226.

³⁵ WELCH 1998: 551; RATTÉ-SMITH 2000: 225.

³⁶ RATTÉ-SMITH 2000: 226.

³⁷ RATTÉ-SMITH 2000: 226.

³⁸ K. Welch tarafından yapılan erken yayında tünel yüksekliği 4 m. olarak hatalı verilmiştir. WELCH 1998: 551.

garanti altına alınmasıydı. Stadyumun dar yüzlerinde yer alan geniş kemerli tüneller dışında, altı girişinin daha mevcut olduğu yapılan yeni araştırmalar yoluyla ortaya çıkarılmıştır³⁹. Bunlar tonozlar üzerine inşa edilmiş merdivenler olup, kentün ana caddelerine doğrudan çıkışı sağlamaktadırlar. Buna göre seyirci sirkülasyonunun tamamen stadyumun tepe noktalarından sağlanmış olduğu anlaşılmıştır⁴⁰. Zira, seyircilerin koşu pistine açılan ana tünel kapılarını kullanarak, 1.6 m. yükseklikteki oturma yerlerine çıkmaları teknik açıdan imkânsız olmamakla birlikte kullanışsız bir yöntemdi⁴¹. Ayrıca birçok stadyumda olduğu gibi, podyumdan oturma sıralarına çıkışı sağlayacak bir mimari düzenlemenin de mevcut olmadığı görülmektedir.

Özellikle 1999-2005 yılları arasında yapılan arkeolojik incelemeler, stadyuma girişi sağlayan altı farklı yolun (**Çizim 1**) varlığını kesin olarak ortaya koymuştur⁴². Merdivenlerden bazıları yüzeye yakın konumda olduğundan, yapılan kısmi sondajlarda kolayca açığa çıkarılmıştır. Kent tarafından stadyuma girişi sağlayan merdivenlerden ortadaki üçüncü anıtsal sütunlu giriş (**Resim 5, 6**) ve doğu yanındaki dördüncü merdiven (**Resim 7**), 1999-2000 yılındaki kazılarda büyük oranda açığa çıkarılmıştır⁴³.

Güneyden stadyumun tam orta noktasına girişi sağlayan anıtsal merdivenin, diğer tüm merdivenlerden daha geniş ve daha özenli bir şekilde inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Özellikle daha önceki incelemelerde tespit edilen stadyumun güney duvarı boyunca düzenli aralıklarla gözlemlediğimiz tepeliklerin, aslında stadyuma kent tarafından girişi sağlayan merdivenlerin kalıntıları olduğu ortaya çıkmıştır⁴⁴. Bu incelemelerde en dikkat çekici sondaj, stadyumun orta noktasında yer alan üçüncü merdivenin girişinde yapılmıştır⁴⁵. Bunun sonucunda ortaya çıkarılan üçüncü merdivenin iyi işlenmiş kaliteli beyaz mermerden ve Korinth başlıklı sütunlardan oluştuğu görülmüştür. Stadyumun göbek noktasında yer alan bu merdivenin anıtsal bir giriş olduğu kısa sürede anlaşılmıştır. Muhtemel bir deprem sonucunda sağlı sollu yıkıldıkları anlaşılan merdiven girişindeki sütunlar *in situ* bulunmuştur (**Resim 6**). Sütunlu girişin zeminine kırmızı çakıl ve sert taşlar döşenmiş ve üzerine kaideleriyle birlikte sütunlar dikilmiştir⁴⁶. Sütunların kornişlerle birlikte yerden yüksekliğinin yaklaşık 7.50 m. civarında olduğu ve kemerli bir alınlığının olduğu düşünülmektedir. Mimari yapısı ve süslemelerinden hareketle, M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Bouleuterion ve Tetrapylon yapılarıyla yakın benzerlikler göstermektedir⁴⁷. Güney tarafındaki tüm diğer merdivenlerde olduğu gibi, üçüncü merdivenin de batı-doğu yönünde uzanan geniş bir caddeye açıldığı anlaşılmıştır.

Anıtsal girişin doğusundaki ilk merdivenler, stadyumun dördüncü girişi olarak

³⁹ 2004 yılı kazı raporunda merdivenlerin yerleri tümsekler vasıtasıyla belirlenmişti, fakat kesin sayısı bilinmemekteydi. Yeni araştırmalar bu sayının altı olabileceğini desteklemektedir. Altıncı girişin olduğu tahmin edilen yer, bugün için modern traktör yolu olarak kullanılmaktadır. Kalıntılardan burasının tünelli geçiş olduğu açıkça görülmektedir. RATTÉ-SMITH 2004: 150; RATTÉ-SMITH 2008: 730.

⁴⁰ Stadyumun mimari tasarımından hareketle seyirci sirkülasyonunun tamamıyla stadyumun tepe noktalarından yapıldığı anlaşılmaktadır. KRINZINGER 1968: 158; WELCH 1998: 554.

⁴¹ WELCH 1998: 554.

⁴² RATTÉ-SMITH 1998: 239-241; RATTÉ-SMITH 2004: 150; RATTÉ-SMITH 2008: 730.

⁴³ RATTÉ-SMITH 2004: 150-153.

⁴⁴ RATTÉ-SMITH 2004: 150.

⁴⁵ RATTÉ-SMITH 2004: 150-153; RATTÉ-SMITH 2008: 730.

⁴⁶ RATTÉ-SMITH 2008: 730.

⁴⁷ RATTÉ-SMITH 2004: 152.

bilinmektedir (**Resim 7**). Bu bölgede henüz ayrıntılı bir kazı çalışması yapılmamasına rağmen, merdivenlerin yüzeydeki basamak kalıntıları az da olsa fikir edinmemize yardımcı olmaktadır. Diğer ekstern girişlerde olduğu gibi, burada da merdiven arka arkaya gelen kubbeli tonozlar üzerine oturtulmuştur. Kesin ölçülerinin alınması mümkün olmasa da diğerlerine yakın büyüklüğe sahip olduğu görülebilmektedir. Gün yüzüne çıkmış basamak kalıntılarında hareketle oldukça düzgün kesilmiş ve tek tip mermer taşlardan inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. El işçiliğindeki özen ve kalite, anıtsal giriş olarak adlandırılan üçüncü portikli merdivenle yakın benzerlikler taşımaktadır.

Dördüncü girişin doğu yanındaki bir başka merdiven (**Resim 8**) oldukça iyi durumda olup, modern ziyaretçiler tarafından da kullanılmaktadır. Bu merdiven stadyumun güneydoğu kısmında ayakta kalan beşinci ve son giriştir. Diğerlerine benzer bir şekilde kubbeli tonozlar üzerine inşa edilen merdivenin yapımında kullanılan taşların birbirinden farklı türde ve ölçülerde olması oldukça dikkat çekicidir. Sütunlarla bezenmiş, aynı tip ve ölçülerdeki taşlardan inşa edilmiş olan üçüncü merdivendeki işçiliğin burada olmadığı görülmektedir.

Bugün için enkaz altında olan altıncı girişin tipolojisine ilişkin farklı tahminler yürütülmektedir. Buna göre arena kısmına açılan altıncı giriş ekstern merdivenlerle değil, tamamen rampalı tonoz yardımıyla inşa edilmiş tünelle (**Resim 9**) sağlanmaktaydı⁴⁸. Stadyum girişlerinin ekstern merdivenlerle sağlandığı güney kısmında bu tarz bir girişe ilk kez rastlanmıştır. Söz konusu girişin yapının orijinalinde olup olmadığı veya daha önce mevcut olan ekstern merdivenin kaldırılmasıyla inşa edildiği konusunda kesin bir görüş birliği yoktur. Yapının mimari tarzından yola çıkarak, burada da bir ekstern merdivenin olması gerektiğini kabul edebiliriz. Daha sonraki yüzyıllarda doğu ucunda yapılan yeni düzenlemeler kapsamında bu noktada bir tünel girişinin inşa edilmiş olması muhtemeldir. Bu merdiven de, tıpkı diğerleri gibi, kent ana caddelerinden birine açılmaktaydı. Yapının istinat duvarındaki kör tonozlardan oldukça farklı olan bu tonoz, seyirci oturaklarının arenaya geçişini sağlamaktadır⁴⁹. Girişin açılmasıyla boşa çıkan en az beş oturma sırasının aynı noktada yapılan mimari değişiklikler çerçevesinde basamak ve arena duvarının inşasında kullanılmış olduğu görülmektedir⁵⁰.

Güney uzun duvar boyunca eşit aralıklarla sıralanmış beş küçük tümsek altındaki mermer basamaklı anıtsal girişlerin her biri, doğrudan kuzey-güney yönündeki kent caddelerine açılmaktadır. Merdivenler arasındaki uzaklık ortalama 35 m. civarında olup, genişlikleri 4 m. den fazladır⁵¹. Merdivenler arasında boylu boyunca uzanan kör tonozlu destek duvarları mevcuttur. Bu duvar bir yandan stadyuma girişi mümkün kılan ekstern merdivenleri; diğer yandan uzun güney oturma sıralarının altına döşenen toprak ve moloz dolguyu tutmak için inşa edilmiştir. Bunun yanında en üstteki oturma sıraları ve merdiven bitişme noktaları arasında kalan geniş bir terasın oluşmasına da imkân vermektedir. Merdivenlerin başlama noktasıyla kesişen cadde ile stadyumun

⁴⁸ RATTÉ-SMITH 2008: 732-733.

⁴⁹ Burada açığa çıkarılan tonoz, stadyumun oturma sıralarının altından arenaya geçişi sağlamaktadır. Oysa stadyumun güney duvarı boyunca uzanan sahte tonozlar tamamen koruma amaçlı olarak inşa edilmiştir. RATTÉ-SMITH 2008: 732.

⁵⁰ RATTÉ-SMITH 2008: 732.

⁵¹ RATTÉ-SMITH 2004: 150.

güney duvarını oluşturan kör tonozlu destek duvarları arasında yaklaşık 3. 10 m. derinliğinde ve iyi korunamamış bir portiko mevcuttur⁵². Portikonun üzeri muhtemelen ahşap konstrüksiyonlarla kapatılmıştır. Ortaya çıkan dükkân ve galerilerin ise, farklı amaçlar doğrultusunda kullanılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Stadyumun diğer önemli bir özelliği, iç dekorasyon ve süslemelerdeki inceliklerdir. Doğu girişinin üzerindeki 21 numaralı kerkisin kenarlarını oluşturan taşlardaki aslan ayağı figürü dikkat çekicidir (**Resim 10**). Hellenistik Dönem'den itibaren inşa edilmiş bütün stadyumlarda rastladığımız, hakemler ve protokol mensupları için yapılmış izleme koltuklarının⁵³, Aphrodisias stadyumunda da mevcut olduğu görülmektedir (**Resim 11**)⁵⁴.

Batı giriş tünelinin kilit taşı üzerinde kanatlı Hermes, doğu tünel girişinde ise tanınmayacak derecede örselenmiş Herakles kabartması yer almaktadır⁵⁵. Her iki tanrının da atlet ve sanatçılar için büyük öneme sahip olduğu ve örnek alındığı bilinmektedir⁵⁶. Zira çok sayıdaki atlet ve sanatçı yazıtı, Herakles'in kutsal atlet derneklerinin patronu olarak İmparatorluk Dönemi'nde kutsandığını ortaya koymaktadır⁵⁷. Herakles yalnızca atletler için değil, bunun yanında bazı kentlerin koruyucu tanrısı olarak ta kutsanmıştır⁵⁸. Hellenistik Dönem'den itibaren stadyum, gymnasium, hamam ve diğer kamu yapılarında kent için önem arz eden kral, imparator, vali ve hayırsever⁵⁹ vatandaşlar yanında, Herakles ve Hermes heykellerinin de konulduğu görülmektedir⁶⁰.

Aphrodisias'lıların sosyal yaşamına ilişkin önemli noktaları aydınlatması açısından önemli görülen diğer bir kaynak türü stadyumdaki kısa yazıtlardır. Grafiti olarak adlandırılan bu tarz yazıtların ve işaretlerin hemen hepsinin seyirciler, ateşli taraftarlar veya meslek gruplarının tutucu üyeleri tarafından kazılmış olduğu sanılmaktadır. Grafitiler antik kentlerdeki sosyal yaşamın bilinmeyen yönlerine ilişkin paha biçilmez bilgiler içermektedirler. Hem stadyum⁶¹ hem de tiyatronun⁶² oturma sıralarında, bunun gibi yüzlerce grafitiye rastlamak mümkündür. Stadyum oturakları üzerindeki kısa grafitiler, burada yapılan yarışmalar, farklı kentlerden gelen seyirciler⁶³, farklı etnik gruplar⁶⁴ ve meslek örgütü üyeleri⁶⁵, sevilen gösteri veya gladyatör türleri

⁵² RATTÉ-SMITH 2004: 152.

⁵³ Hakemler ve protokol mensupları için ayrılan özel taş koltukların Olympia'daki varlığı bilinmektedir. Olympia Stadyumu'ndaki koltuklar özel tribün şeklinde dizayn edilmiş ve hakem heyetinin tümünün oturmasına imkân sağlayacak büyüklükteydi. SINN 1996: 61-62; SINN 2004: 133-134, 141 (Resim. 48).

⁵⁴ WELCH 1998: 551; Çizim. 2.

⁵⁵ WELCH 1998: 551.

⁵⁶ PLEKET 2000: 663.

⁵⁷ IGUR I. 235b, 236b, 237, 243, 244.

⁵⁸ Iasos'lu T. Flavius Metrobius adındaki ünlü atletin onur yazıtının son satırında Herakles, kentlin koruyucusu olarak kutsanmıştır. I. Iasos, 108.

⁵⁹ Pergamon'lu Diodoros Paspáros adlı zengin bir şahsın heykelinin gymnasiumdaki diğer kült heykelleri arasına konulduğu yazıtlar yoluyla anlaşılmaktadır. IGR IV 294; DELORME 1960: 188; PRICE 2004: 242-243.

⁶⁰ PRICE 2004: 242-243.

⁶¹ Stadyumun oturakları üzerindeki yazıtlar için bk. ROUECHÉ 1993: 83-99.

⁶² Tiyatronun oturakları üzerindeki yazıtlar için bk. ROUECHÉ 1993: 99-119.

⁶³ Menderes Nehri üzerindeki Antiocheia, Lydia'daki Mastaura, Kibyra ve Milet kentlerinin vatandaşları için rezerve edilmiş yerler mevcuttur.

⁶⁴ Tiyatro sıralarında görülen "Yahudilerin yeri" veya "yaşlı Yahudilerin yeri" ifadesi, bu duruma güzel bir

hakkında önemli ipuçları vermektedirler. Ayrıca, tiyatro sıralarında rastladığımız “ben bir homoseksüelim” ifadesi, antik çağda oturma sıralarına nelerin yazılabileceğini açık bir şekilde göstermektedir⁶⁶.

Grafitiler veya resimli yazılar yalnızca stadyum ve tiyatro sıralarına yazılmakla kalmayıp, ayrıca agora, hamam ve kilise gibi kamuya açık mekânların duvarlarını da süslemekteydi. Bunlardan bir bölümünün sosyal içerikleri Angelos Chaniotis tarafından mükemmel bir bakış açısıyla yorumlanmıştır⁶⁷. Grafitilerin içerikleri inanılmaz derecede zengin ve çeşitlidir. Sevgiliye edilen sitem veya ilan-ı aşklar⁶⁸, müstehcen ifadeler ve *phallus* betimlemeleri⁶⁹, dua veya beddualar, dini semboller, sevgili isimleri, taraftarı olunan parti veya takım⁷⁰, sevilen gladyatör adlarını veya türlerini gösteren sahneler⁷¹, hayvan resimleri, çeşitli meslek örgütlerini kasteden ifadeler⁷², koltuk rezervasyonları, söz konusu grafitilerin sadece bir bölümünü kapsamaktadır. Bu tip grafitiler Aphrodisias’a özgü bir durum değildir. Anadolu’daki hemen her büyük kentin agorasında, tiyatrosunda, gymnasiumunda ve stadyumunda bu tarz duvar yazılarına sıkça rastlamak mümkündür.

Amfi tiyatro veya Arena

İmparatorluk Dönemi’nde gladyatör ve vahşi hayvan dövüşlerine artan talep, Aphrodisias stadyumunda da yeni bir takım mimari düzenlemeleri zorunlu hale getirmiştir. Stadyumun doğu ucunda yapılan mimari değişikliklerin ardından *stadium amphitheatron* (stadyum amfitiyatro) adı verilen yeni bir gösteri merkezi ortaya çıkmıştır⁷³. Stadyumda görülen bu tip mimari düzenlemelerin esas nedeni⁷⁴, İmparatorluk Dönemi Anadolu kentlerinde gladyatör ve vahşi hayvan dövüşlerine

örnektir. ROUECHÉ 1993:118-119, no. 47.

⁶⁵ Bu meslek grupları arasında sepetçiler, altıncılar, bahçıvanlar, kasaplar, heykeltıraşlar, tahıl tüccarları ve başarılı genç sporcular yer almaktaydı.

⁶⁶ ROUECHÉ 1993:113, no. 46.

⁶⁷ CHANIOTIS 2009: 201-215.

⁶⁸ Sebastaion’daki bir sütun üzerinde “Theodatos Hypsikles’i seviyor” veya “Efendim Apollonios’u seviyorum” gibi ifadeler yer almaktadır. CHANIOTIS 2009: 210-211, Resim 11.

⁶⁹ Kent surlarında kullanıldığı anlaşılan devşirme blok üzerinde çok sayıda müstehcen yazılar, farklı pozisyonda *phallus* çizimlerine rastlanmıştır. Ayrıca, Bouleuterion’un duvarında “Karmidianos toptur” ifadesi yer almaktadır. Bütün bu yazıların siyasi arka planının olduğunu da unutmamak gereklidir. CHANIOTIS 2009: 212-213, Resim. 12.

⁷⁰ Kırmızılar, yeşiller ve maviler partisine üye taraftarların takımlarına takımları için “kırmızılardan talih kazansın”, “yeşiller için kötü bir yıl olsun” gibi çeşitli destek ve temenni sloganları yazmış oldukları görülmektedir. CHANIOTIS 2009: 207, Resim 8.

⁷¹ Farklı türde üç çift gladyatörün tasvir edildiği grafiti için bk. CHANIOTIS 2009: 208-209, Resim 10.

⁷² Güney agoranın kuzey portikosunda yer alan sütunlar üzerindeki grafitiler “Sofistin yeri”, “Tüccar Zotikos’un yeri” gibi çeşitli ifadeler içermektedir. CHANIOTIS 2009: 206-207, Resim 7 ve 8.

⁷³ *Stadium amfi tiyatro* olarak bilinen bu mimariye verilecek en güzel örnek M.S. 79 yılında yapılmış olan ve kitabesinden İmparator Titus’a adanmış olduğu anlaşılan Laodikeia Stadyumu’dur (IGRR IV. 845, 861). Laodikeia Stadyumu 300 m. yi aşan koşu pistiyle Anadolu’daki en büyük stadyumdur. WELCH 1998: 555, dn. 13; RATTÉ-SMITH 1996,20; ŞİMŞEK 2007: 200-204’de stadyumun uzunluğunu 280 m. genişliğini ise 70 m. olarak belirtmiştir. Laodikeia Stadyumu’nun pist uzunluğu hakkındaki farklı ölçüler, burada henüz kapsamlı bir arkeolojik çalışmanın mevcut olmamasından ileri gelmektedir. Nitekim, farklı yazarlar tarafından öne sürülen ölçülerin hemen hepsi pist uzunluğunu değil, *auditorium* uzunluğunu esas almışlardır.

⁷⁴ Benzer mimari düzenlemelere Aphrodisias yanında Perge, Laodikeia ve Ephesos gibi büyük kentlerin stadyumlarında da rastlanmaktadır. RATTÉ-SMITH 1996: 21-22.

duyulan yoğun talep ve bu talebin karşılanmasına yönelik alt yapı sistemlerinin ivedi bir şekilde ve daha az maliyetlerle karşılanma zorunluluğuydu. Stadyum içerisinde yüksek maliyetlerden kaçınılarak elde edilen yeni gösteri merkezlerine, pek az istisnaıyla, neredeyse bütün büyük kentlerde rastlamak mümkündür.

Arenada yapılan arkeolojik araştırmalar, yapının inşa tarihine ve tipolojisine ilişkin önemli ayrıntıların elde edilmesine yol açmıştır. Arena duvarı çevresinde ve iç kısımlarında yoğunlaşan sondaj ve kısmi kazılar sırasında ele geçirilen seramik parçaları ve sikkeler, söz konusu düzenlemenin M.S. 4. yüzyılın sonu, M.S. 5. yüzyılın başlarında yapıldığını kesin bir şekilde ortaya koymuştur⁷⁵. Özellikle arenanın kuzey koruma duvarında yapılan kazılar sırasında toplu halde keşfedilen 16 bronz sikkenin en geç olanı M.S. 408 yılına tarihlendirilmektedir⁷⁶. Duvar içerisine istiflenmiş olarak konuldukları düşünülen sikkelerin en önemli yanı, stadyumdaki mimari dönüşüme ilişkin kesin bir tarih vermesidir⁷⁷.

Arenada sürdürülen temizlik ve sondaj çalışmaları, yapının ölçülerine ilişkin önemli ipuçlarının elde edilmesiyle sonuçlanmıştır. Buna göre, doğu uçtaki oturma sıralarına paralel inşa edilmiş olan koruma duvarları, 18 ve 24 numaralı *kerki*lerin batı köşelerinden stadyumun ortasına doğru oval bir şekilde kıvrılarak 40 m. uzunluğunda ve 30 m. genişliğinde elips formu bir arenanın ortaya çıkmasına yol açmıştır⁷⁸. Duvarın (**Resim 12**) yüksekliği 3 m.yi aşmakta ve bu haliyle stadyumun ilk üç oturma sırasını rahatlıkla kapsamaktadır⁷⁹. Yeni düzenlemelerin, doğu taraftaki tünel girişinin işlevi üzerinde de olumsuz etkiler yapmış olduğu tahmin edilmektedir. Koruma duvarının inşa edilmesiyle, stadyuma doğrudan girişi sağlayan doğu tünelinin kullanım amacında kaçınılmaz sınırlandırmaların yaşanmış olduğunu tahmin etmek zor değildir⁸⁰. Özellikle tünelin girişinden itibaren, tıpkı Perge'de olduğu gibi, her iki yönden oturma yerlerine çıkışı sağlayan ara basamakların yapılmış olduğunu tahmin edebiliriz. Perge stadyumunun kuzey ucundaki arena duvarının yüksekliği, Aphrodisias'taki düzenlemeler hakkında oldukça aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Perge Stadyumu'ndaki arenanın sağlam bir şekilde günümüze kadar ulaşan yüksek duvar kalıntıları, Aphrodisias'taki yapıyla hem tipoloji hem de büyüklük açısından, yakın benzerlikler taşımaktadır.

M.S. 5. yüzyılın başlarından itibaren, vahşi hayvan ve gladyatör dövüşleri için arena olarak yeniden tasarlanan stadyumun doğu ucu (**Resim 12**), seyircilerin, dövüşçülerin ve vahşi hayvanların tesise kolayca girmelerine imkân verecek tarzda

⁷⁵ Arenanın kuzey zemininde yapılan temizlik çalışması, Honarius (M.S. 393-423) dönemine ilişkin çok sayıda paranın bulunmasıyla sonuçlanmış, bu keşif yapının tarihi konusundaki tartışmaları sonlandırmıştır. İstifli halde ve belki de kasıtlı olarak buraya konulmuş olan 16 tane bronz paranın en geç darp edilmiş olanı M.S. 408 yılına tarihlendirilmektedir. RATTÉ-SMITH 2000: 225-226; RATTÉ-SMITH 2004: 147; RATTÉ-SMITH 2008: 733; YILDIRIM 2009: 44.

⁷⁶ RATTÉ-SMITH 2000: 226.

⁷⁷ RATTÉ-SMITH 2000: 226.

⁷⁸ RATTÉ-SMITH 2000: 225.

⁷⁹ Arena podyumunun stadyum zemininden biraz daha yüksek olduğu araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni, arena zeminine döşenen taşlar ve kumların yükseltiyi artırmış olmasıydı. Arenadaki podyum yüksekliği yaklaşık 1.20 m. olarak ölçülmüştür. 1. 50 m.lik koruma duvarının bunun üzerine inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. RATTÉ-SMITH 2000: 225.

⁸⁰ RATTÉ-SMITH 2000: 226.

düzenlenmiştir⁸¹. Bu bağlamda yapılan ilk iş, arena ve seyirciler arasındaki fiziki teması kesmeye yönelik bir koruma duvarının inşa etmek oldu. Bugün için sadece temellerini görebildiğimiz oval şekilli duvarın üst kısımlarına, vahşi hayvanların seyircilere zarar vermesini engellemek için sivri uçlu demir parmaklıklar ve ayrıca örme filelerin gerilmiş olduğu sanılmaktadır⁸². Zira arslan, kaplan, leopar ve diğer vahşi hayvanların 4 veya 5 m.yi bulan yüksekliklere kolayca zıplayabilecekleri düşünüldüğünde, bu tür güvenlik tedbirlerinin ne kadar gerekli olduğu kolayca anlaşılmaktadır⁸³.

Stadyumu olmayan birçok kentte gladyatör ve vahşi hayvan temsillerinin tiyatrolarda yapıldığıyla ilgili önemli ipuçları mevcuttur. Bu nedenle çoğu tiyatronun sahne kısımlarında yeni bir takım mimari değişikliklere gidilmiştir. Aphrodisias tiyatrosunda olduğu gibi⁸⁴, Side, Hierapolis ve Ephesos gibi büyük kent tiyatrolarında da bu tarz düzenlemelerin yapılmış olduğu açıkça görülmektedir. Sahnelerin alt kısımlarında vahşi hayvanların ve gladyatörlerin gözetim altında tutulduğu kafes odacıkların kalıntıları, durumu yeterince açıklamaktadır⁸⁵. Tiyatrolar, stadyumlardan farklı olarak, daha az sayıda kişiye ve kısıtlı gösteri imkânı sunmaktaydı. Zira bu tür tesisler, gladyatör ve vahşi hayvan gösterileri için değil, sanat gösterilerinin icrası için inşa edilmişlerdi. Stadyumlar, özellikle çoklu gladyatör ve vahşi hayvan dövüşçülerine daha optimal alanlar sunmaktaydı. Asıl olarak sahne sanatları ve müzik gösterileri için inşa edilen tiyatrolardaki dar sahne alanları, burada yapılan vahşi hayvan ve gladyatör gösterilerini, stadyumlarda yapılanlara göre, daha tehlikeli kılmaktaydı.

İnşa Tarihine İlişkin Düşünceler

Stadyumun yapılış tarihine ilişkin kesin bir belge veya bilgi mevcut değildir⁸⁶. Her konuda çok önemli bilgiler veren yazıtlar stadyumun inşa tarihine ışık tutacak hiçbir kayıt içermemektedir. Kaynakların yetersizliği, bu konudaki tartışmaların üç farklı sav üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bunlardan ilki, benzer tipolojik özellikler taşıyan stadyumların inşa tarihlerinden hareketle bir tahminde bulunmak; ikincisi, stadyumdaki araştırmalarda elde edilen arkeolojik ve epigrafik kanıtlardan yola çıkarak bir tarih önermek; üçüncüsü ise, Aphrodisias'taki oyunların düzenlenme tarihlerini esas alarak bir tespitte bulunmayı hedeflemektedir.

⁸¹ Benzer mimari değişikliklere Ephesos Stadyumu'nun doğu ucunda da rastlamaktayız. Nero Dönemi'ne tarihlendirilen Ephesos Stadyumu'nun orijinalinde de, tıpkı Aphrodisias Stadyumu'nda olduğu gibi, arena mevcut değildi. İmparatorluk Dönemi'nde gladyatör ve vahşi hayvan dövüşlerine duyulan yoğun ilgiyi, bu düzenlemenin temel nedeni olarak görmek gereklidir. Ayrıntılar için bk. PARRISH 2001: 27.

⁸² Aphrodisias Stadyumu'nun genel podyum yüksekliği yaklaşık 1.60 m. civarında olmasına rağmen, buna ek olarak 2.50 m.lik portatif bariyer yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tür bariyer izlerine stadyumun her iki *spendone* ucunda rastlamak mümkün olmakla birlikte, batı taraftaki podyum taşlarında daha ayrıntılı görülmektedir. Batı ucundaki podyumun en tepesinde yer alan taşların yüzeyinde görülen düzenli delikler tahta konstrüksiyonun varlığına işaret etmektedir. İçerisinden ip veya deri kementlerin geçirildiği anlaşılan deliklerin periyodik aralıklarla her 2 m.de bir açılmış olduğu görülmektedir. Ağız genişlikleri 4 cm., çapları ise 0.10 m. olarak tespit edilmiştir. Doğu ucundaki konstrüksiyon ise gelince, amfi tiyatronun karmaşık mimari yapısı ve yıkıntıları arasında daha az anlaşılabilir durumdadır. WELCH 1998: 558-559, figür 11, 12.

⁸³ Arenalarda alınan güvenlik tedbirlerine ilişkin olarak bk. MEIJER 2008: 93-97.

⁸⁴ Tiyatronun gladyatör ve vahşi hayvan dövüşleri için kullanımına ilişkin olarak bk. WELCH 1998: 558-561.

⁸⁵ WELCH 1998: 558.

⁸⁶ Kentteki önemli yapıların hemen hepsinde görmeye alışık olduğumuz ve yapının tarihlendirilmesini kolaylaştıran emareler, stadyum için söz konusu değildir.

1. Tipolojik Benzerlikler

Ortaya atılan savların ilki ve en önemlisi, benzer tipolojideki stadyumların mimari benzerliklerinden hareketle doğru bir tarihlendirme yapmayı hedeflemektedir. Tipolojik karşılaştırma esasına dayalı bu sav, stadyuma ilişkin ilk bilimsel makaleyi kaleme alan K. Welch tarafından ortaya atılmıştır⁸⁷. Aphrodisias Stadyumu Anadolu ve Yunanistan'daki stadyumlarının çok azıyla birebir benzerlikler sergilemektedir⁸⁸. Benzer stadyumlardan ilki, Aphrodisias'a oldukça yakın konumdaki Laodikeia'da⁸⁹; ikincisi, Kuzeybatı Yunanistan'daki Nikopolis'de⁹⁰; üçüncüsü ise, hakkında oldukça az şey bilinen Lydia bölgesindeki Nysa'da bulunmaktadır⁹¹.

Söz konusu her üç stadyumun temel benzerliklerini şöyle sıralayabiliriz:

a. Yapılış tarzları ve mimari formları arasında oldukça yakın benzerlikler bulunan stadyumların inşa tarihlerinin de birbirine yakın olduğu düşünülmektedir. Buna göre, inşa tarihlerini en erken M.ö. 1. yüzyıl, en geç M.S. 1. yüzyıl aralığına yerleştirmek mümkündür⁹². M.S. 60 yılında Laodikeia'da⁹³ meydana gelen ve taş taş üstünde bırakmayan depreme rağmen, Aphrodisias ve Laodikeia stadyumlarında depremin kalıcı izlerine rastlanmaması, bu yapıların depremden sonra inşa edilmiş olabileceklerine veya büyük tamiratlar geçirdiklerine işaret etmektedir⁹⁴. Sürekli olarak meydana gelen depremler çok sayıda insanın yaşamına mal olmasına rağmen, yapı tekniğinde büyük yeniliklere yol açtığı da gerçektir⁹⁵.

b. Aphrodisias⁹⁶, Nysa⁹⁷, Laodikeia⁹⁸ ve Nikopolis⁹⁹ stadyumlarındaki *cavea* ve

⁸⁷ WELCH 1998: 554-555.

⁸⁸ RATTÉ-SMITH 1996: 20.

⁸⁹ KRINZINGER 1968: 165-166; ŞİMŞEK 2007: 200-205.

⁹⁰ Augustus, Antonius'a karşı girişmiş olduğu savaşı Aktium'da (M.ö. 31/30) kazandığı zaferle sonlandırmıştır. Zaferinin anısına Nikopolis'i kurduran Augustus, bir de Yunan tarzında festival düzenlenmesini emretmiştir (Suet. *Aug.* 18). *Aktia* adıyla bilinen oyunlar, her beş yılda bir kutlanmış ve kısa süre içerisinde periyodik festivaller arasına katılmıştır. Augustus tarafından kurulan ilk Yunan tarzı festival olarak tarihe geçen oyunların, başka kentler tarafından *isoaktia* (Aktia benzeri) adıyla taklitlerinin de düzenlendiği bilinmektedir. SARIKAKIS 1967: 145-162; DECKER 1996: 415; SCANLON 2002: 46.

⁹¹ Strab. 14, 1; KRINZINGER 1968: 139-144; WELCH 1998: 555.

⁹² Laodikeia Stadyumu, ele geçen yazıt yoluyla kesin olarak M.S. 70 yılına (IGRR IV 845, 861; KRINZINGER 1968: 165-166; WELCH 1998: 563-564; ŞİMŞEK 2007: 200-204); Nysa Stadyumu M.ö. 49/48 yılına (KRINZINGER 1968: 139-143); Nikopolis Stadyumu tam olarak tespit edilememekle birlikte, şehrin ve *Aktia* oyunlarının kuruluş tarihi göz önüne alınarak, M.ö. 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilmektedir.

⁹³ Laodikeia'da meydana gelen deprem için bk. Tac. *ann.* XIV. 27; Strab. 12, 16; MAGIE 1950: 564, dn.73; KRINZINGER 1968: 165.

⁹⁴ Augustus ve Tiberius dönemlerinde Küçük Asya'nın batı bölgelerinde yaşanan çok sayıda depremler, kentlerde ağır can ve mal kayıplarına yol açmıştır. Öyle ki, evlerinden kaçan insanların bile toprak tarafından yutulduğu nakledilmektedir. Tac. *ann.* II. 47; Strab. 12, 17-18 (Nysa, Hierapolis, Tralles, Magnesia, Sardes). Kentler içine düştükleri mali krizden, Roma'nın doğrudan para yardımı ve vergi muafiyetiyle kurtulabilmişlerdir. İmparator Tiberius'un kentlerin imarına yaptığı katkı için bk. Strab. 12, 18.

⁹⁵ Meydana gelen her deprem daha sağlam yapıların inşa edilmesine ve yeni inşa metodlarının geliştirilmesine vesile olmuştur. KRINZINGER 1968: 160.

⁹⁶ Stadyumun doğu tünel girişi ağzında yapılan 2.50 m. derinliğindeki sondaj, tünel girişinin stadyum içerisine doğru bir miktar eğimli olduğunu ispatlamıştır. RATTÉ-SMITH 2000: 226.

⁹⁷ Nysa stadyumu iki yanı dik yamaçlı doğal bir vadi ortasına kurulmuş ve uzun kenarları tamamen toprak zemine oturtulmuştur. Tipoloji açısından Aphrodisias stadyumuna en fazla benzeyen tesislerden biridir. KRINZINGER 1968: 140.

⁹⁸ Zemindeki derinleştirmenin en açık görüldüğü yer Laodikeia Stadyumu'dur. ŞİMŞEK 2007: 201.

dromos düz zemin derinleştirilerek elde edilmiştir. Çıkan hafriyat önemli ölçüde *cavea* tabanına döşenmiştir. Aphrodisias stadyumunun seyirci tribünleri, genellikle kemerli tonozlar üzerine inşa edilen İmparatorluk Dönemi yapılarının aksine¹⁰⁰; kör tonozlu istinat duvarlarıyla desteklenen toprak taraçalar üzerine oturtulmuştur. Bu özelliği nedeniyle, tipik bir geçiş dönemi eseri olarak değerlendirilmelidir.

c. Söz konusu stadyumların seyirci tribünleri, koşu pistinden itibaren tonozlu kemer üzerine değil, toprak zeminli taraçalar üzerine oturtulmuştur¹⁰¹. Aphrodisias Stadyumu'ndaki kubbeli tonozlar daha çok toprak taraçaları güçlendirmek ve korumak dışında, doğu-batı yüzlerdeki tünel girişlerinin inşasında kullanılmıştır¹⁰². Aphrodisias Stadyumu'nun en derin noktası olan 'koşu pisti' (*dromos*), tıpkı Laodikeia'da olduğu gibi¹⁰³, toprak zemin derinleştirilerek elde edilmiştir. Bu savın doğruluğu, doğu tünel girişinin stadyum içerisine doğru eğimli olmasından anlaşılabilir¹⁰⁴.

d. Stadyumların uzun duvar alınlıklarında hiçbir anıtsal mimari ögeye rastlanmamıştır. Podyum¹⁰⁵ ve *cavea*¹⁰⁶ yükseklikleri yanında pist genişlikleri ve uzunlukları da birbirine oldukça yakın olarak ölçülmüştür. Ayrıca oturma sıralarının sayısı ve kapasiteleri de birbirine yakındır¹⁰⁷.

e. Her üç stadyumun da (Nysa, Laodikeia, Aphrodisias) dar yüzleri *sphendone* formunda inşa edilmiştir¹⁰⁸. Bu tarz stadyumlar, Strabon¹⁰⁹ tarafından *amphitheatron* olarak nitelendirilmiştir¹¹⁰. Hellenistik stadyumların çoğunda karşılaştığımız tek *sphendoneli* ve düz cepheli anıtsal giriş anlayışı¹¹¹, İmparatorluk Dönemi eserlerinde

⁹⁹ Nikopolis Stadyumu'nda ayrıntılı bir dokümantasyon çalışması halen yapılmamıştır.

¹⁰⁰ Perge ve Sardes gibi kentlerin stadyumları, toprak yüzey üzerine kemerli tonoz destekli oturma yerleri inşa edilerek oluşturulurken, Aphrodisias'ta bunun tam tersi bir uygulamaya gidilmiş ve toprak zeminin derinleştirilmesi sonucunda elde edilen mekâna, kireçtaşlarından imal edilen oturma yerleri eklenmiştir.

¹⁰¹ Uzun duvardaki *cavea*nın doğal kayalıklar ve toprak taraçalar üzerine oturtulması örneğine Milet ve Priene gibi Hellenistik stadyumlarda rastlanmaktadır. GERKAN 1921: 1-41; WYCHERLEY 1993: 140-141; RUMSCHEID 1998: 190-202.

¹⁰² WELCH 1998: 554.

¹⁰³ Aynı uygulamaya Laodikeia stadyumunda da rastlanmaktadır. ŞİMŞEK 2007: 201.

¹⁰⁴ Stadyumun doğu tünel girişi altında yapılan sondaj yaklaşık 2.50 m. derine kadar devam ettirildi. Sondaj, girişin stadyum içine doğru hafif eğimli olduğunu ispatlamıştır. Ortaçağ ve sonrasında bu eğimin ortadan kalktığı düşünülmektedir. RATTÉ-SMITH 2000: 226.

¹⁰⁵ Aphrodisias Stadyumu'nun orijinal podyum yüksekliği yaklaşık 1.60 m. olarak tespit edilmiş, diğerlerinin de yakın ölçüde olduğu tahmin edilmektedir. WELCH 1998: 551, 563.

¹⁰⁶ Yaklaşık 10 m. yüksekliğindedir. WELCH 1998: 550; ŞİMŞEK 2007: 203.

¹⁰⁷ Birbirlerine yakın mesafelerde bulunan stadyumların hemen hepsinde *cavea* 25 veya 30 sıra olarak belirlenmiştir. Auditorium uzunlukları 270 ile 280 m. arasında değişmekle birlikte, kullanılabilir pist uzunlukları yaklaşık 180 m. civarındadır. Tahmini seyirci kapasiteleri 25-30 bin olarak tespit edilmiştir. WELCH 1998: 563; ŞİMŞEK 2007: 204.

¹⁰⁸ RATTÉ-SMITH 1996: 20; Laodikeia'da stadyumun batı ucu arena olarak düzenlenmiştir. Kentte çok sayıda gladyatör yazıtına ve vahşi hayvan dövüşlerini tasvir eden kabartmalara rastlanmıştır. Bunun yanında boğa güreşleri de bölgede oldukça yaygındır. ŞİMŞEK 2007: 204.

¹⁰⁹ Strab. 14, 1.

¹¹⁰ Benzer stadyumlar yazıtlarda da *stadium amphitheatron* (stadyum amfi tiyatro) olarak adlandırılmıştır. IGRR IV 845, 861.

¹¹¹ Yunan stadyumlarında kullanılan *sphendone* formu Hellenistik Dönem'de geleneksel hale gelmiştir (WYCHERLEY 1993: 142-143); Stadyum mimarisinde *sphendonenin* yaygınlaşması, muhtemelen seyircilerin artan ilgisi doğrultusunda gelişmiş ve spor tesislerini, seyir kalitesi açısından daha üst düzeye taşımıştır. Özellikle tiyatroların inşası sırasında elde edilen bilgi birikimi, stadyumlarda da yoğun olarak kullanılmış, stadyumların mimari stilleri daha zarif ve kullanışlı hale gelmiştir. Bu sayede stadyumda yapılan gösterileri

değişerek çift *sphendone* ve çift tünel girişli stadyumlara dönüşmüştür¹¹². Söz konusu değişikliğin sebebi, çift *sphendoneli* stadyumların Yunan tarzı yarışmalar (stadion, dolichos, diaulos, güreş, boks, pankreas güreşi, disk, cirit, uzun atlama vb.) yanında, Roma tarzı gösterilere de (gladyatör oyunları, boğa güreşi, vahşi hayvan dövüşleri vb.) imkân verebiliyor olmasıydı. İmparatorluk Dönemi'nin başlarından itibaren hızla değişen seyir zevki ve Roma tarzı oyunlara toplumdan gelen yoğun talep, çift *sphendoneli* stadyumların inşasını, varsa eğer, yeniden düzenlenmesini, kaçınılmaz kılmıştır. Söz konusu mimari değişikliği, zamanın modası olarak ta görmek gereklidir¹¹³.

f. Karşılaştırmasını yaptığımız stadyumların tümünün ortak özelliği, seyircilerin oturma yerlerine ekstern merdivenlerle yukarıdan erişebilmeleriydi. Ekstern merdivenlerin en mükemmellerine Aphrodisias'ta rastlanmıştır¹¹⁴. Bu şekilde kent in ana caddelerine açılan beş ayrı merdiven, bir de amfi tiyatroya açılan rampalı tünel keşfedilmiştir¹¹⁵.

g. Aphrodisias Stadyumu'nun savunma surlarına bitişik inşa edilmesi, kent in savunma kaygısının olduğuna da işaret sayılabilir. Eğer böyle bir kaygının doğruluğunu kabul edecek olursak, stadyumun inşa tarihini Geç Hellenistik-Erken İmparatorluk Dönemi olarak teklif edebiliriz.

Mimari tipoloji ve inşa tekniği açısından yukarıda ayrıntılı olarak ele alınan stadyumlar arasındaki yakın benzerlikler¹¹⁶, Aphrodisias stadyumunun en erken M.S. 1. yüzyılın ilk yarısında; en geç M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olabileceğini ortaya koymaktadır¹¹⁷.

2. Yeni Arkeolojik ve Epigrafik Bulgular

Stadyumda 1993 yılından beri her yıl düzenli olarak teknik sondajlar yapılmaktadır. Önemli bir bölümü toprak altında bulunan tesisteki kısmi sondajlar, dokümantasyon çalışmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Sondajlar yoluyla yapının mimari tekniğine ve tipolojisine ilişkin önemli sonuçlar elde edilmesine rağmen, inşa tarihi konusunda kesin bir kanıt bulunamamıştır. Buna karşın doğu tünel girişinde ve arena duvarları boyunca yapılan kısmi kazılarda çok önemli kanıtlara rastlanmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, arena ve çevresindeki araştırmalarda Honarius Dönemi'ne (M.S. 393-423) ait olduğu anlaşılan çok sayıda sikkeler ele geçirilmiştir. Sözü edilen sikkeler, stadyumun

ve yarışmaları izlemeye gelen ateşli taraftar kitlesi müsabakaların yapıldığı alanla daha da bütünleşmiştir. DECKER 1995: 160-161.

¹¹² Buna karşı tek *sphendoneli* ve U formulu stadyum inşasından hiçbir zaman vazgeçilmediği, İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen çok sayıda stadyumun tek *sphendoneli* ve U formulu olmasından anlaşılmaktadır. Bu tarz stadyumların düz girişleri, çoğu zaman zarif anıtsal mimari öğelerle süslenmekteydi. Kibyra Stadyumu'nda bu durum açıkça görülmektedir.

¹¹³ DECKER 1995: 161.

¹¹⁴ RATTÉ-SMITH 2004: 150-153; RATTÉ-SMITH 2008: 730.

¹¹⁵ RATTÉ-SMITH 2008: 730.

¹¹⁶ Laodikeia ve Nikopolis stadyumları üzerinde yapılan çalışmalar detaylı olmasa da, yapıların yaklaşık 270 m. olan uzunlukları, her iki uçta yer alan *sphendonai*, kısa ve uzun kenarların elips bir formula birleştirilmiş olması, yapıların dış yüzeyindeki teknik benzerlikler ve kısa yüzlerindeki anıtsal mimari, uzun yan cephelerdeki oturma yerlerinin podyumdan itibaren taraçalar yapılarak inşa edilmesi, söz konusu yapıların inşasını aynı döneme tarihlendirmemizi kolaylaştırmaktadır. WELCH 1998: 563-565.

¹¹⁷ WELCH 1998: 554, 565; RATTÉ-SMITH 2004: 147.

doğu ucunun arena olarak yeniden düzenlenmesine ilişkin önemli ipuçları vermiştir. Buna göre stadyumun doğu ucu, M.S. 5. yüzyılın başında kesin olarak arenaya dönüştürülmüştür. Bu gerçek, pagan unsurlar taşıyan ve imparator kültürüyle doğrudan ilişkili görülen gladyatör oyunlarının 5. yüzyıl boyunca devam ettiğine işaret etmektedir. Gladyatör ve vahşi hayvan dövüşleri için M.S. 400 yılında doğu ucu arenaya dönüştürülen stadyumun ana gövdesinin inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yapının uzun güney *caveası*na çıkışı sağlayan ekstern merdivenlerin önünde yapılan küçük çaplı arkeolojik kazılar, el işçiliği yüksek bir portikli yolun açığa çıkmasına ve yapının güneyindeki mimari tipolojiyi daha doğru anlayabilmemize yardımcı olmuştur¹¹⁸. Güney duvarına paralel uzanan portikli yol, stadyumun ana gövdesinden daha sonraki bir tarihte inşa edilmiştir¹¹⁹. Özellikle mimari stilinin Tetrasyon ve Sebasteion ile benzerlikler taşıması, bu yapıyı M.S. 2. yüzyılın sonlarına tarihleyebilmemizi olanaklı kılmaktadır¹²⁰.

3. Atletik Yarışmalar ve Kanlı Gösteriler

Yunan-Roma dünyasında gördüğümüz tüm benzerleri gibi, Aphrodisias Stadyumu da çok yönlü amaçlar için hizmet vermiştir. Bunun dışında işlevsellik ve mimari konsept açısından modern stadyumlara ilham kaynağı olmuştur¹²¹. M.ö. 1. yüzyıldan itibaren çok amaçlı kullanıma uygun hale gelen ve özgün bir mimari tipolojiye erişen stadyumlar, modern stadyumlarda var olan bütün özelliklere sahip olmuştur. Hatta, kullanım çeşitliliği bakımından modern stadyumlardan daha işlevsel bir konuma yükselmişlerdir. Genel olarak stadyumların birincil fonksiyonu içerisinde koşu, güreş, pankreas, boks, uzun atlama, disk ve cirit atma gibi çeşitli sportif yarışmalar sayılmalıdır¹²². Bu tür aktiviteler için stadyum, antik bir kentin olmazsa olmazını teşkil etmektedir. Stadyumda yapılan faaliyetler bununla da sınırlı tutulmamış, özellikle İmparatorluk Dönemi'nde, bütün Doğu eyaletlerinde imparator kültürünün ayrılmaz parçası olarak görülen gladyatör oyunları ve vahşi hayvan dövüşleri¹²³ için de aynı mekânlar kullanılmıştır¹²⁴. Resmigeçit törenleri, tanrı ve tanrıçalar onuruna ritüeller, imparator veya kralların doğum günü merasimleri ve Hristiyan tutukluların infazları, stadyumlarda yapılan organizasyonlar arasında sayılmalıdır¹²⁵.

İmparatorluk Dönemi'nin başlarından itibaren Aphrodisias'ta, yazıtlar yoluyla adlarını tespit edebildiğimiz çok sayıda atletik ve müzikal yarışmaların düzenlenmiş olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte vahşi hayvan ve gladyatör dövüşlerinin de oldukça popüler olduğu anlaşılmaktadır. Bu organizasyonların çoğu stadyumda yapılmaktaydı. Stadyumdaki atletik festivallerin en eskisi kentin koruyucu tanrısı

¹¹⁸ RATTÉ-SMITH 2004: 147.

¹¹⁹ RATTÉ-SMITH 2004: 152.

¹²⁰ RATTÉ-SMITH 2004: 152.

¹²¹ DECKER 1995: 161.

¹²² ERİM 1986: 67-70; ROUECHÉ 1993: 1; DECKER 1995: 164.

¹²³ PRICE 2004: 192; ROUECHÉ 1993: 61-62.

¹²⁴ KEIL 1964: 61.

¹²⁵ Cesur bir Hristiyan olduğunu itiraf eden Smyrna Piskoposu Polykarpos, kalabalık seyirci kitlesinin toplandığı stadyumda Roma valisinin huzuruna çıkartılarak diri diri yakılmıştır. DEININGER 1965: 44, 59, 104, 132; PRICE 2004: 192.

Aphrodit onuruna düzenlenmiş olup, *Aphrodeisia isolympia* olarak adlandırılmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere, tanrıça Aphrodit onuruna kurulan festival, muhtemelen ilk kez M.S. 1. yüzyılda düzenlenmiştir¹²⁶. *Isolympia* sözcüğünden hareketle programının, Elis'teki oyunlarla benzer olduğu anlaşılmaktadır¹²⁷. Aphrodisias'taki ilk *kutsal festival* (agon hieros) olarak bildiğimiz *Aphrodeisia isolympia*¹²⁸, yalnızca Rodoslu bir koşucunun onur yazıtında geçmektedir. Louis Robert¹²⁹ tarafından M.S. 1. yüzyıla tarihlendirilmiş olan bu yazıt, Aphrodisias'taki stadyumun da aynı yüzyılda inşa edilmiş olabileceğine işaret etmektedir. Kentteki diğer bir festival *Sebasta* olarak tanınmaktadır¹³⁰. *Sebasta* şenliklerinin M.S. 1. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki birçok kentte düzenlendiği yazıtlardan anlaşılmaktadır¹³¹. Aphrodisias dışında Roma, Atina, Ephesos, Thyateira ve Anazarbos gibi kentlerde de kutlanan *epinikia* (zafer şöleni)¹³², ilk kez M.S. 2. yüzyıldan itibaren Roma imparatorlarının Parthlar üzerindeki askeri zaferleri dolayısıyla düzenlenmiştir. Aphrodisias *ekümenik* nitelikteki oyunlar açısından oldukça fakir sayılmasına rağmen, zengin vatandaşların vakıfları aracılığıyla kurulan oyunlar yönünden oldukça zengindir. Hemen hepsi kentli zenginler tarafından finanse edilen atletik ve müzikal nitelikteki ödüllü agonların en ünlüleri *Lysmacheia*¹³³, *Kallikrateia*¹³⁴, *Adrasteia*¹³⁵, *Philemonica*¹³⁶, *Aphrodeisia Adonea*¹³⁷ ve *Agon Hosidius Iulianus*¹³⁸ olarak sayılabilir. Bunun dışında kentte, *Attalea Gordiana Kapetolia*¹³⁹ ve *Valeriana Pythia*¹⁴⁰ adıyla tanınan iki büyük agonun mevcudiyeti bilinmektedir. Ekümenik ve kutsal statüde olan her iki agon, bizzat Velerianus ve III. Gordianus tarafından Aphrodisias halkına *dorea* (hediye) olarak sunulmuştur.

Aphrodisias'ta M.S. 1. yüzyılın başlarından itibaren canlanmaya başlayan agonistik organizasyonlar, her geçen gün daha da artan bir ilgiyle M.S. 4. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Aralıksız üç asır devam eden atletik yarışmaların

¹²⁶ Festivalin tarihine ve programına ilişkin ayrıntı için bk. ROUECHÉ 1993: 163; UZUNASLAN 2007: 46-47.

¹²⁷ FARRINGTON 1997: 39-40, dn. 111; SCANLON 2002: 40.

¹²⁸ ROUECHÉ 1993: 163; WELCH 1998: 555, dn. 14; UZUNASLAN 2007: 46-47.

¹²⁹ ROBERT 1966: 113-118.

¹³⁰ ROUECHÉ 1993: 161-162, no. 48; UZUNASLAN 2007: 46.

¹³¹ Bu oyunların galibi *sebastoneikes* olarak anılmaktaydı. MORETTI 1953: 236; BOSCH 1950: 92; ZIEGLER 1985: 118; ŞAHİN 1987: 67; MITCHELL 1993: 219, dn. 145; WALLNER 1997: 65, dn. 240.

¹³² ROBERT 1930: 25-60, 39-41 (=OMS II, 1125-1160, 1140-1141); MORETTI 1953: 188, 210; ROBERT 1959: 256-257, no. 448; PLEKET 1975: 66, dn. 71; ZIEGLER 1985: 36 B 13; ROUECHÉ 1993: 163; WALLNER 1997: 47, 63-64; WALLNER 1999: 245; LESCHHORN 1998: 55; UZUNASLAN 2007: 47-48.

¹³³ REYNOLDS 1982: 185-189, Dos. 57; WÖRRLE 1988: 237; ROUECHÉ 1993: 174-175; UZUNASLAN 2007: 48-50.

¹³⁴ Programı müzik ağırlıklı olmasına rağmen, bedensel yarışmalara da yer verilmiştir. İlk olarak 182 yılında düzenlendiği varsayılan agon için bk. ROUECHÉ 1993: 166-168, no. 51; UZUNASLAN 2007: 51.

¹³⁵ *Agon Adrastos* adıyla da bilinen oyunlar, Klaudius Adrastus adındaki hayırsever tarafından 2. yüzyılın sonlarına doğru kurulmuştur. ROUECHÉ 1993: 176; UZUNASLAN 2007: 51.

¹³⁶ WÖRRLE 1988: 237; ROUECHÉ 1993: 212-215, no. 79, 82; UZUNASLAN 2007: 52.

¹³⁷ ROUECHÉ 1993: 209-220, no. 77; ROBERT 1937: 432, no. 5; UZUNASLAN 2007: 52.

¹³⁸ REYNOLDS 1982: 190-192, Dos. 59; ROUECHÉ 1993: 166, no. 51, 176-177, no. 55a, b; UZUNASLAN 2007: 52-53.

¹³⁹ III. Gordianus'un (M.S. 238-244) kendi adına agon düzenlenmesine izin verdiği son iki kentten biri Atina, diğeri Aphrodisias idi. Agonistik organizasyonlar açısından bu dönem Aphrodisias'ın altın çağı olarak nitelendirilmektedir. MORETTI 1953: 267; ZIEGLER 1985: 148; WALLNER 1997: 86; SCANLON 2002: 58; UZUNASLAN 2007: 53-54.

¹⁴⁰ ROUECHÉ 1993: 182-187; WALLNER 1997: 54; UZUNASLAN 2007: 54-55.

tamamı, müzik yarışmalarının ise önemli bir kısmı stadyumda yapılmıştır. M.S. 4. yüzyıldan itibaren atletik yarışmaların yerini, daha popüler olan gladyatör oyunları ve vahşi hayvan gösterileri almaya başlamıştır. M.S. 5. yüzyılın başlarında stadyumun doğu ucunda yapılan arena bunun en açık göstergesidir.

İmparatorluk Dönemi'nin başlarından itibaren doğudaki Yunan kentlerinde artan *vahşi hayvan gösterileri* (venationes) ve kanlı *gladyatör dövüşleri* (munera), kısa sürede Aphrodisias halkının günlük yaşamının vazgeçilmez parçası haline gelmiştir. Sportif organizasyonlardan ve diğer yarışlardan ayrı değerlendirilmesi gereken vahşi hayvan ve gladyatör dövüşleri, imparatorluk kültürü temsilinin en karakteristik öğelerindendi¹⁴¹. O nedenle gösterilerin Aphrodisias'taki organizasyonundan imparatorluk kültürü sahipleri sorumluydu¹⁴². Bu kapsamda kente gelen bütün dövüşçülerin bakım ve diğer masrafları imparatorluk kültürü başrahipleri tarafından karşılanmaktaydı¹⁴³. Her türlü gösteri, bu işi profesyonel olarak yapan organizatörler tarafından yürütülmekteydi¹⁴⁴.

Aphrodisias'ta organize edilen kamuya açık gösterilerin tüm masrafı kentlinin gelen aileleri tarafından ve *imparatorluk kültürü başrahipliği* (arhiereus) görevi çerçevesinde yerine getirilmekteydi¹⁴⁵. Tiberius Klaudius Paulinus (M.S. 1. y.y.)¹⁴⁶, Zeno Hypsikles (M.S. 2.y.y.)¹⁴⁷ ve M. Antonius Apellas Severinus (M.S. 3.y.y.)¹⁴⁸ gibi zengin kişiler, bahsi geçen ailelerin en tanınmış üyeleriydi. Bunların kentte düzenlenen çok sayıda gladyatör ve vahşi hayvan gösterilerine gönüllü sponsor oldukları anlaşılmaktadır¹⁴⁹. O çağdaki zenginlerin anlamsız gibi görünen oyunlar için neden bu denli yüksek meblağlar ödemesi gerektiğini anlamakta zorlanan modern okuyucu, günümüzdeki zenginlerin reklam uğruna uluslararası sportif ve kültürel organizasyonlara yaptıkları yüksek sponsorluk desteğini göz önüne almaları yeterli olacaktır. Modern dünyada uluslararası atletizm, futbol, tenis, Formula 1 v.s. gibi pahalı organizasyonlar ne ise, antik dünyadaki at yarışları, müzik, atletizm, gladyatör ve

¹⁴¹ PRICE 2004: 191-192.

¹⁴² İmparator kültürü başrahiplerinin en önemli ödevi, imparator kültürüne ilişkin yapılması gereken ritüeller ve diğer formaliteleri, yerel seçkinlerin katkısını da alarak yerine getirmektir. Kültür şenlikleri kapsamında imparator tapınakları çiçeklerle bezenir, çok sayıda hayvan kurban edilir, resmi geçit töreni yapılır ve bu törenlerde imparatorun ve ailesinin büstleri taşınırdı. Bunun dışında atletizm yarışmaları, vahşi hayvan dövüşleri ve gladyatör oyunları gibi sıradan halkın seyir zevkine de hitap eden organizasyonlar gerçekleştirilirdi. Tüm bunlar, kentlerin Roma'ya karşı duydukları sadakate de bir atıftı. PRICE 2004: 112, 189-199.

¹⁴³ ROUECHÉ 1993: 61.

¹⁴⁴ Gladyatör dövüşçüleri çoğu zaman, başarılı bir dövüş hayatını geride bırakmış olan emekli gladyatörler yönetimi altında toplanmaktaydılar. *Lanista* olarak adlandırılan bu kişiler, ticari riski oldukça yüksek olan *gladyatör birliklerinin* (familiae veya familia gladiatoria) sevk ve idaresinden sorumluydular. Söz konusu birliklerdeki gladyatör sayısı, *lanista*'nın mali durumuna göre değişmekteydi. Bu kişilerin emrindeki gladyatörler, gerekli hazırlık döneminin ardından arenaya çıkarılır veya kiraya verilir. ROBERT 1940: 285; ROUECHÉ 1993: 74; MEIJER 2004: 49-51.

¹⁴⁵ İmparatorluk kültürünün Anadolu kentlerinde oldukça yaygın olmasının esas nedenlerinden biri, kentlinin Roma nazarındaki itibarını artırmaktır. Kültür kutlamaları, Yunan kentlerinin imparatora karşı duydukları yüksek sadakatın en canlı biçimde ifade edilebildiği organizasyonlardı. Kentli zenginlerin kendi aralarındaki kıyasıya rekabeti de buna eklemek gereklidir. PRICE 2004: 175-178.

¹⁴⁶ ROUECHÉ 1993: 62, no. 13.

¹⁴⁷ CIG 2759 b; VAGTS 1920: 47; ROBERT 1929: 28, dn. 8 (=OMS I, 695); ROUECHÉ 1993: 63, no. 14, ayrıntılı literatür bilgisiyle.

¹⁴⁸ ROUECHÉ 1993: 63-64, no. 15.

¹⁴⁹ REYNOLDS 2000: 16-20.

vahşi hayvan dövüşleri gibi görsel etkili organizasyonlar da o idi. Kısacası kamuya ilişkin bu tip organizasyonlara destek vermek Aphrodisias'lı zenginler için tamamen bir prestij ve saygınlık göstergesiydi. Bu kapsamda kamu ve imparator kültürüne ait işlerin mali külfeti hayli yüksek olsa bile, elde edilecek prestije ve saygınlığa değerdii.

Ch. Roueché, kentte ele geçmiş otuzdan fazla gladyatör ve vahşi hayvan dövüşçüsüne ait yazıtı yayımlamıştır¹⁵⁰. Söz konusu yazıtların çoğu, sunak veya panel tarzındaki mezar stelleri üzerinde bulunmuştur. Son derece basit bir elişçiliğiyle yapılan sunak tarzı steller, genellikle dikdörtgen şeklinde ve sadece dövüşçülerin adlarını ihtiva etmektedir¹⁵¹. Louis Robert, bu stellerin basit birer mezar stelleri olarak görülmemesi gerektiğini ifade etmekte ve her stel üzerindeki figürün farklı bir *gladyatör birliğini* (familia)¹⁵² temsil ettiğini öne sürmektedir¹⁵³. Standart formdaki bu stellerin asıl amacı, aynı gladyatör birliğı etrafında toplanan gladyatörlerin bireysel hatırasını yaşatmaktır. Söz konusu mezar stelleri, diğeri meslek grubu üyelerinin onur yazıtlarıyla karşılaştırılmayacak derecede basit imal edilmişlerdir. Bu durumu, genel olarak gladyatörlerin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlar kapsamında değerlendirmek gereklidir. Son yıllarda kent surları ve stadyum çevresinde yapılan arkeolojik incelemeler, benzer formda yeni gladyatör stellerinin ortaya çıkarılmasına neden olmuştur¹⁵⁴. Bunlar da sunak veya panel formunda olup, öncekilerle yakın benzerlikler taşımaktadır¹⁵⁵. Ayrıca, üzerinde vahşi hayvan gösterilerinin betimlendiğı yeni panel steller de ele geçmiştir¹⁵⁶. Stellerin çoğunun aynı bölgede ele geçirilmiş olması, burada muhtemel bir gladyatör mezarlığının varlığına işaret etmektedir.

Aphrodisias'taki gladyatöre ait mezar yazıtlarının L. Robert ve Ch. Roueché tarafından yayımlanması, çok sayıda gladyatörün adının tanınmasına yol açmıştır¹⁵⁷. Podenemos, Hermas, Union, Pardalas, Narkissos, Euplus, Eupithanos, Kalandion, Pheropes, Ksanthos, Patroklos, Kaistillos, Phortis, Aniketos, Skirtos, Margaretos, Sekundos, Menandros, Eurotas, Melanippos ve Eirenion gibi gladyatörlerin adları, onlara adanmış mezar stelleri yoluyla tanınmaktadır. Aphrodisias'ta en fazla hangi dövüşçü tipinin sevilerek izlendiğine dair kesin bir kanıtımız olmasa da, steller üzerindeki tasvirlerden *Thraks*, *essedarius*, *retiarus*, *secutor*, *monomachos* ve *bestiarus* gibi dövüşçülerin rağbet gördüğü anlaşılmaktadır.

Aphrodisias'taki epigrafik bulgular stadyumda farklı türde gladyatör ve vahşi

¹⁵⁰ Ayrıntılı olarak bk. ROUECHÉ 1993: 61-80, no. 13-44.

¹⁵¹ Sunak formundaki steller üzerinde çoğu zaman yalnızca bir gladyatör figürü ve yalın halde ismi yer almaktadır. Bu tarz stellerden kentte çok sayıda bulunmuştur. ROUECHÉ 1993: 64.

¹⁵² Aynı tür dövüşçülerinin oluşturduğu gladyatör birlikleri veya kısaca *familia gladiatoria* için bk. ROBERT 1940: 59-63; ROUECHÉ 1993: 64; MEIJER 2008: 49.

¹⁵³ ROUECHÉ 1993: 64.

¹⁵⁴ RATTÉ-SMITH 2004: 174-179.

¹⁵⁵ Sütun formundaki yeni gladyatör stellerinden birinin yüksekliğı 90 cm., diğeri ise, 74.5 cm. olarak tespit edilmiştir. İlkini üzerinde Eurotas, ikincisinin üzerinde ise, Melanippos isimleri yer almaktadır. Bk. RATTÉ-SMITH 2004: 174-177, figür 30 ve 31.

¹⁵⁶ Kenarları oldukça fazla bir şekilde örselenmiş halde bulunan ilk stel üzerinde kompozisyonda farklı türde üç hayvan dövüşü sahnelenmiştir. Stelin en üst kısmında boğa sırtındaki bir güreşçi; ortada, yaban ayısına karşı dövüşen venator; en alt kısmında ise, elinde uzun mızrakla yaban domuzuna karşı dövüşen venator betimlenmiştir (krş. RATTÉ-SMITH 2004: 178, figür 32). Fragman halindeki ikinci stel 2001 yılında tesadüfen ele geçirilmiş ve şimdi müze deposunda bulunmaktadır (bk. Müze no. 6537). Fragman, elindeki uzun mızrağı boğaya saplayan bir venator'u betimlemektedir. RATTÉ-SMITH 2004: 178, figür 33.

¹⁵⁷ Gladyatör yazıtları ve yorumları için bk. ROUECHÉ 1993: 63-73, no. 15-43.

hayvan dövüşleri yanında, boğa güreşlerinin de yapılmış olduğunu ortaya koymaktadır¹⁵⁸. Karia Bölgesi'nin genelinde boğa güreşlerinin sevilerek izlendiği ve oldukça yaygın bir şekilde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Boğa güreşleri profesyonel akrobatlar tarafından ve at sırtında yapılmaktaydı. Atla boğayı takip eden akrobat, hayvanın yorulmasını fırsat bilerek ani bir hamleyle boynuzlarından yakalar, daha sonra da yere yıkararak, boğazlardı¹⁵⁹. Dövüşlerde kullanılan boğaların özel olarak yetiştirildiğini epigrafik kaynaklar doğrulamaktadır¹⁶⁰. Tabai (Tavas), Herakleia Salbake (Vakıf), Kazanes Vadisi (Acıpayam Ovası) ve Kibyra (Horzum) gibi önemli kentler, bölgenin antik çağdaki boğa ihtiyacını karşılamaktaydılar¹⁶¹.

At ve atlı araba yarışmacılarına ilişkin çok sayıdaki yazıt, stadyumun bu tip faaliyetler için de kullanılmış olabileceği ihtimalini gündeme getirmiştir. Aphrodisias ve Laodikeia stadyumlarının araba yarışları için kullanılmış olduğu fikri J. H. Humphrey tarafından öne sürülmüş olsa da¹⁶², stadyumların her ikisinde de bu savı destekleyen teknik bir düzenlemeye rastlanmamıştır¹⁶³. Stadyumların birbirine oldukça yakın olan ölçüleri, atlı yarışmalara imkân verebilecek büyüklükte değildir¹⁶⁴. Nitekim bu tip organizasyonlar için daha uzun ve geniş mesafeli pistlere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu nedenle araba yarışlarının kent dışındaki düzlük arazilerde yapılmış olma olasılığı daha inandırıcı ve yüksektir.

Gladyatör ve vahşi hayvan dövüşleri dışındaki diğer bir gösteri türü, metal *caestus*ların (muşta) kullanıldığı ve çoğu zaman ölümcül sonuçlar doğurabilen boks karşılaşmalarıydı. Ölümüne yapılan bu tür gösteriler, günümüzde de illegal bir şekilde organize edilmekte olup, yer altı dünyasının patronlarına önemli ekonomik çıkarlar sağlamaktadır. Tiyatro kazalarında ele geçirilmiş olan iki boksör heykeli¹⁶⁵, kentte bu tip tehlikeli karşılaşmalara olan yoğun talebin açık göstergesidir. Boksörlerin her ikisinin de *periodonikes* unvanına sahip olduğu, heykel kaidelerindeki kısa yazıttan anlaşılmaktadır¹⁶⁶. Fakat *periodonikes* unvanı İmparatorluk Dönemi'nde yerel oyunları üst üste kazanan yarışmacılar için de kullanılmıştır. Yazıtın düzenlenme biçiminden hareketle boksörlerin söz konusu unvanı yerel yarışmalarda elde etmiş oldukları neredeyse kesindir.

Sonuç

Yunan-Roma dünyasındaki stadyumlar arasında çok özel bir mimari tipolojiye sahip olduğu görülen Aphrodisias Stadyumu, kesin olmamakla birlikte, muhtemelen M.S. 1. yüzyılda inşa edilmiştir. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi mimari özelliklerinin her ikisini de bünyesinde taşıyan yapının, oldukça yüksek sayılabilecek

¹⁵⁸ ROBERT 1940: 318-319; ROUECHÉ 1993: 63, no. 14; RATTÉ-SMITH 2004: 178, figür 32 ve 33.

¹⁵⁹ MEIJER 2008: 122.

¹⁶⁰ M.S. 5./6. yüzyıla tarihlendirilen Epiphanius adlı zengin bir boğa yetiştiricisinin mezar yazıtı, bu duruma en güzel örnektir. Sadece arenada kullanılan boğalar değil, diğer vahşi hayvanların da tedarikçilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıntı için bk. ROBERT 1940: 315-320; ROUECHÉ 1993: 73, no. 44.

¹⁶¹ ŞİMŞEK 2007: 204.

¹⁶² HUMPHREY 1996: 121-129.

¹⁶³ WELCH 1998: 558.

¹⁶⁴ Aphrodisias stadyumunun genişliği 40 m. civarındadır, fakat araba yarışları için yaklaşık 50 ile 70 m. arasında gereklidir bk. HUMPHREY 1996: 121-129.

¹⁶⁵ ROUECHÉ 1993: 207-208; ERİM 1993: 86; RATTÉ-SMITH 2004: 174-175.

¹⁶⁶ ROUECHÉ 1993: 207-208, no. 74 ve 75.

seyirci kapasitesine sahip olduğu görülmektedir. Bu durumun, stadyumu hantallaştırmak yerine, daha da fonksiyonelleştirdiği gözlenmektedir. Her iki dar cephesi *sphendone* biçiminde inşa edilmiş olan Aphrodisias Stadyumu, Laodikeia, Nysa, Nikopolis gibi kentlerdeki stadyumlarla tipolojik benzerlikler taşımaktadır. Fakat söz konusu benzerlik hiçbir zaman tıpa tıp aynılık olarak algılanmamalıdır. Nitekim, Aphrodisias Stadyumu topografyası, inşa metodu ve ekstern girişler açısından tamamen kendine özgü bir mimari tipolojiye sahiptir. Özellikle 2. Yüzyıldan itibaren doğu eyaletlerinde artan gladyatör ve vahşi hayvan dövüşleri stadyumlarda yeni mimari düzenlemeleri zorunlu hale getirmiştir. Aynı şekilde Aphrodisias Stadyumu'nun doğu ucu, vahşi hayvan gösterileri ve gladyatör dövüşlerinin yapılabilmesine imkân sağlayacak hale getirilmiştir. Stadyumun işlevinde önemli bir değişikliği simgeleyen bu yeni düzenlemenin kesin tarihi M.S. 408 yılına rastlamaktadır. Pagan özellikler taşıyan agonistik yarışmaların M.S. 4. yüzyılın başlarından itibaren ortadan kalkmasına rağmen, Roma tarzı gösterilerin en az bir yüzyıl daha devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Stadyumun doğu ucundaki arenanın inşasıyla birlikte kentteki festival ve gösterilerde de bir artış kaydedilmiştir. Öyle ki, kentte M.S. 1. yüzyılda düzenlenmeye başlanan sportif ve müziksel yarışmalar, M.S. 4. yüzyılın ilk çeyreğine kadar aralıksız olarak devam etmiştir. Pagan özellikler taşıyan sportif ve müziksel yarışmaların Theodosius Fermanı'yla yasaklanmasının ardından, stadyumda düzenlenen oyunların içeriğinde ve amacında çok ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Antik Yunan tanrılarıyla ilişkilendirilen yarışmaların yerini, Roma orijinli gladyatör ve vahşi hayvan dövüşleri almıştır. Geç antik dönem boyunca devam ettiği anlaşılan Roma tarzı gösterilerin sayısında tespit edilen artış, stadyumun Aphrodisias'ın en işlek merkezi olduğu fikrini doğrulamaktadır. Eyalet merkezi konumuna yükselmesinin ardından güvenlik nedeniyle oldukça maliyetli kent surları inşa etmek durumunda kalan Aphrodisiaslılar, binlerce mezar taşı, yazıt bloku, sütun ve heykel kaidesini surlara taşımışlardır. Her şeye rağmen stadyum bu tahribattan uzak tutulmuştur. Bu durum, stadyumun geç antik dönem boyunca oldukça fonksiyonel olduğunu ve büyük gösteriler için hala stadyuma ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

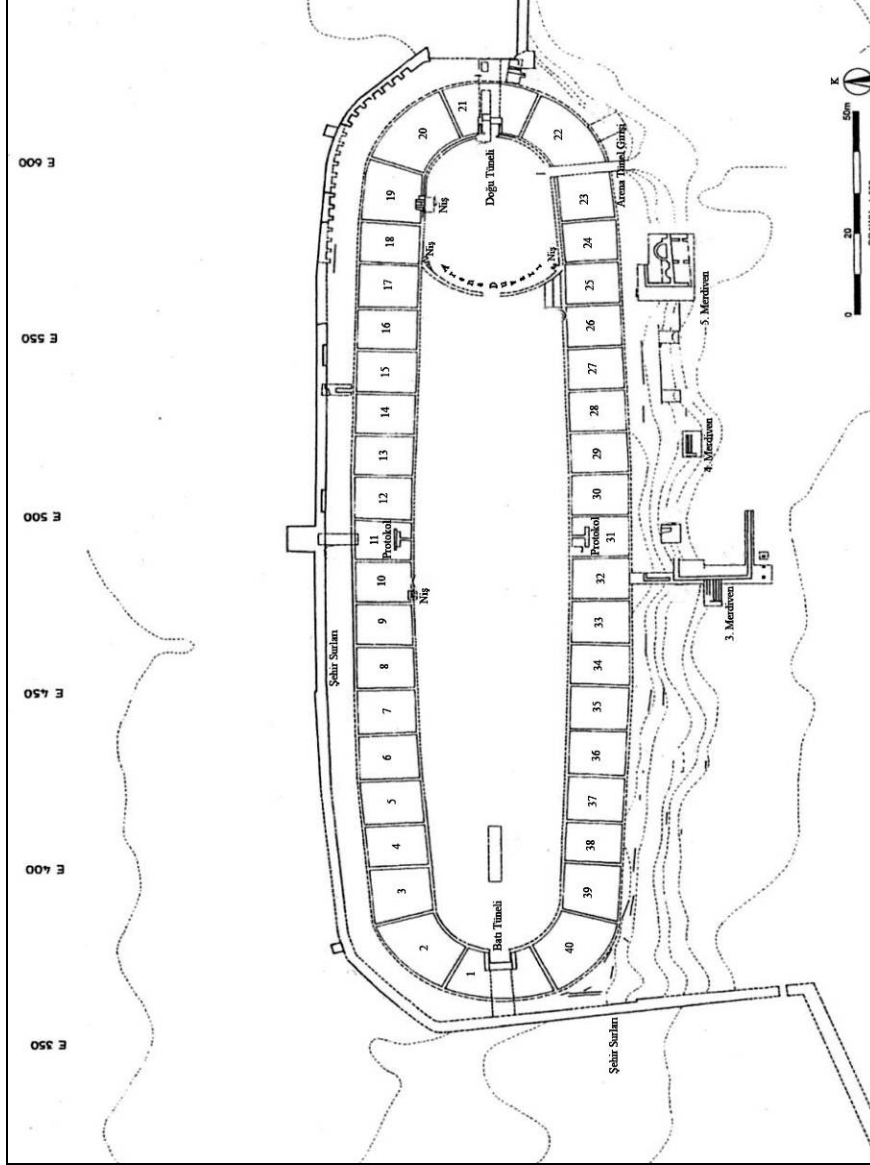
Kaynakça

- AKURGAL 1978 E. AKURGAL, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, İstanbul 1978.
- ATTANASIO-BRUNO-YAVUZ-ELÇİ 2009 D. ATTANASIO-M. BRUNO-A.B. YAVUZ-H. ELÇİ, *Aphrodisias ve Göktepe’de Yeni Keşfedilen Mermer Ocakları* [=Aphrodisias and the Newly Discovered Quarries at Göktepe, (ed. SMITH-LENAGHAN)], 2009: 217-227.
- BOSCH 1950 C. BOSCH, “Die Festspiele von Nikaia”, *Jahrbuch für kleinasiatische Forschung* 1/1950-51: 80-99.
- CHANIOTIS 2009 A. CHANIOTIS, “Grafitiler ve Aphrodisias’ın Toplumsal Tarihi” [=Graffiti and Social History at Aphrodisias], 2009: 201-215.
- DE STAEBLER 2009 P. DE STAEBLER, *Şehir Surlarında Kullanılan İşlemeli Devşirme Mermerler* [=Re-use of Carved Marble in the City Wall (ed. SMITH-LENAGHAN)], 2009: 185-199.
- DECKER 1995 W. DECKER, *Sport in der griechischen Antike: vom minoischen Wettkampf bis zu den Olympischen Spielen*, München 1995.
- DECKER 1996 W. DECKER, “Aktia”, *Der Neue Pauly* 1, 1996: 415.
- DECKER 2000 W. DECKER, “Periodos”, “Periodonike”, *Der Neue Pauly* Bd. 9, 2000: 582.
- ERİM 1993 K. T. ERİM, *Aphrodisias*. İstanbul 1993.
- FELLOWS 1852 C. FELLOWS, *Travels and Researches in Asia Minor*, London 1852.
- GERKAN 1921 ARMIN VON GERKAN, *Das Stadion. Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899 Bd. II, Beiheft I* (Hg. TH. WIEGAND), Berlin/Leipzig 1921.
- HAMILTON 1842 W. HAMILTON, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia (I)*, London 1842.
- HÖCKER 2001 C. HÖCKER, “Stadion” *Der Neue Pauly*, Bd 11, 2001: 888-890.
- HUMPHREY 1996 J. H. HUMPHREY, “Amphitheatrical Hippo-stadia”, (ed. A. RABAN-K. G. HOLM), *Caesarea Maritima: A Retrospective after two Millennia*, New York 1996: 121-129.
- KRINZINGER 1968 F. KRINZINGER, *Untersuchungen zur Entwicklungsgeschichte des griechischen Stadions*, (Unpubl. Diss.) Innsbruck 1968.
- LEHMANN-HAUPT: C.-F. LEHMANN-HAUPT, “Stadion”, *RE* 3 A, 1930-1963.
- LESCHHORN 1998 W. LESCHHORN, “Die Verbreitung von Agonen in östlichen Provinzen des römischen Reiches”, *Stadion* 14/1, 1998: 31-57.

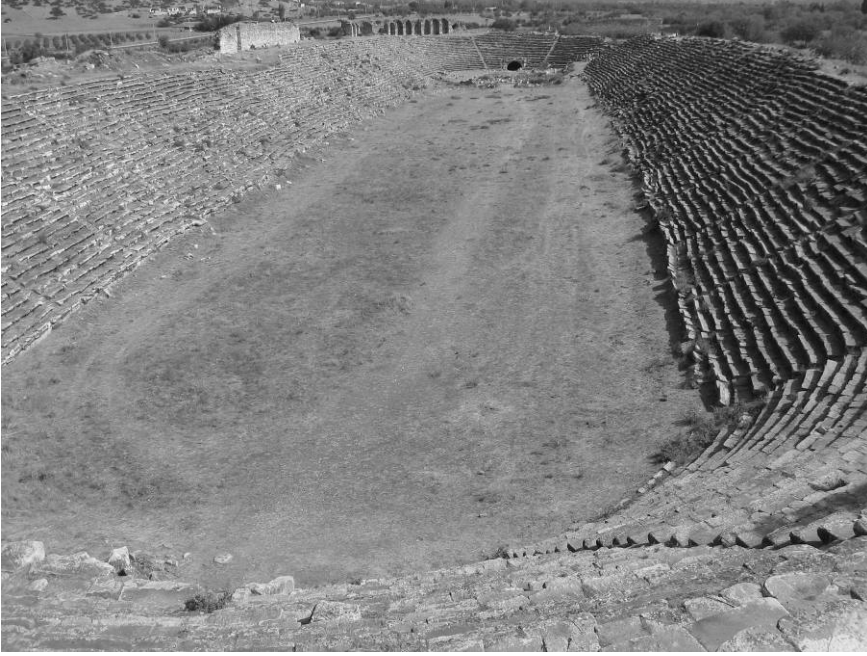
- MAGIE 1950 *D. Magie, Roman Rule in Asia Minor*, Princeton 1950.
- MEIJER 2008 F. MEIJER, *Gladyatörler. Taribin En Ölümcül Sportu* (çev. D. Güneç), İstanbul 2008.
- MILLER 1980 STEPHEN G. MILLER, "Turns and Lanes in the Ancient Stadium", *AJA* 84/2, 1980: 159-166.
- MITCHELL 1993 ST. MITCHELL, *Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor I: The Celts in Anatolia and the impact of Roman Rule*. Oxford 1993.
- MORETTI 1953 L. MORETTI, *Iscrizioni Agonistiche Greche*, Rom 1953.
- PLEKET 1975 H.W.PLEKET, "Games, Prizes, Athletes and Ideology. Some Aspects of the History in the Greco-Roman World", *Stadion* 1, 1975: 49-89.
- PLEKET 2000 H. W. PLEKET, "The Infrastructure of Sport in the Cities of the Greek World", *Scienze dell'antichità* 10, 2000: 627-644.
- PRICE 2004 S.R.F. PRICE, *Rituals and Power*, Cambridge 1984 (çev. T. ESİN, 2004 İstanbul).
- RATTÉ 2001 C. RATTÉ, "New Research on the Urban Development of Aphrodisias in Late Antiquity", *Urbanism in Western Asia Minor. New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos* (ed. D. PARRISH with contributions by H. ABBASOĞLU, L. CAVALIER, J. DES COURTILS, F. D'ANDRIA, D. PARRISH, W. RADT, C. RATTÉ, P. SCHERRER), [AJA Supplementary Series Number 45], Portsmouth-Rhode Island 2001:116-148.
- RATTÉ-SMITH 1995 C. RATTÉ-R.R.R. SMITH, "Archaeological Research at Aphrodisias in Caria 1994", *AJA* 100/1, 1995: 5-33.
- RATTÉ-SMITH 1998 C. RATTÉ-R.R.R. SMITH, "Archaeological Research at Aphrodisias in Caria 1996", *AJA* 102/2, 1998: 225-250.
- RATTÉ-SMITH 2000 C. RATTÉ-R.R.R. SMITH, "Archaeological Research at Aphrodisias in Caria 1997-1998", *AJA* 104/2, 2000: 221-253.
- RATTÉ-SMITH 2004 C. RATTÉ-R.R.R. SMITH, "Archaeological Research at Aphrodisias in Caria", 1999-2001: 145-186.
- RATTÉ-SMITH 2008 C. RATTÉ-R.R.R. SMITH, "Archaeological Research at Aphrodisias in Caria 2002-2005" *AJA* 112/4, 2008: 713-751.
- SINN 1996 U. SINN, *Olympia. Kult, Sport und Fest in der Antike*. München 1996.
- SINN 2004 U. SINN, *Das Antike Olympia. Götter, Spiel und Kunst*. München 2004.
- SMITH-LENAGHAN 2009 R.R.R. SMITH-J.L. LENAGHAN (ed.), *Aphrodisias'tan Roma Portreleri* [= *Roman Portraits from Aphrodisias*],

- İstanbul 2009.
- REYNOLDS 1982 J. REYNOLDS, *Aphrodisias and Rome. Society for the Promotion of Roman Studies* (JRA Monographs No. 1), Hertford 1982.
- REYNOLDS 2000 J. REYNOLDS, "New Letters from Hadrian to Aphrodisias: Trials, Taxes, Gladiators and an Aqueduct", *JRA* 3/ 2000: 5-20.
- ROBERT 1929 L. ROBERT, "Pukteuein", *RA* 30/1929: 24-41 (=OMS I, 691-708).
- ROBERT 1930 L. ROBERT, Études d' épigraphie grecque, *RPh* 56/1930: 25-60 [=OMS II, 1118-1121].
- ROBERT 1940 L. ROBERT, *Les Gladiateurs dans l'Orient Grec*, Paris 1940.
- ROBERT 1966 L. ROBERT, "Deux inscriptions agonistiques de Rhodes", *Archaiologike. Ephemeris* 1966: 108-119.
- ROMANO 1993 D. G. ROMANO, *Athletics and Mathematics in Archaic Corinth: Origins of the Greek Stadion*. 1993.
- ROUECHÉ 1993 CH. ROUECHÉ, *Performers and Partisans at Aphrodisias in the late Roman Periods*, London 1993: 49-209
- RUMSCHEID 1998 F. RUMSCHEID (mit Beiträgen von W. KÖNIGS), *Priene. Führer durch das Pompeji Kleinasien*, İzmir 1998
- SARIKAKIS 1967 TH. SARIKAKIS, "Aktia ta en Nikopolei", *Archaiologike. Ephemeris* (1965), 1967: 145-162.
- SCANLON 2002 T. F. SCANLON, *Eros & Greek Athletics*, Oxford 2002.
- SCHULZKI 2001 H.-JOACHIM SCHULZKI, "Stadion", *Der Neue Pauly* 11/2001: 886-887.
- SMITH 2009 R.R.R. SMITH, "Yazıtlar, Tasvirler ve Arkeolojik Veriler Işığında Heykel Atölyeleri" [= Sculptor's Workshops: Inscriptions, Images, and Archeology (ed. SMITH-LENAGHAN)], 2009: 103-119.
- ŞİMŞEK 2007 C. ŞİMŞEK, *Laodikeia* (Laodikeia ad Lycum). İstanbul 2007.
- UZUNASLAN 2007 A. UZUNASLAN, "Aphrodisias Agonları", *SDUSB* 13/2005: 37-68.
- VAGTS 1920 R. VAGTS, *Aphrodisias in Karien*, Diss. Hamburg 1920.
- VALANIS 1999 P. VALANIS, *Hysplex. The Starting Mechanism in Ancient Stadia. A Contribution to Ancient Greek Technology* (Translated from the Greek and an Appendix by S. MILLER). University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1999.
- VOORHIS 2009 JULIE VAN VOORHIS, "Aphrodisias'ta Heykeltıraş Eğitimi" [=The Training of Marble Sculptors at Aphrodisias (ed. SMITH-LENAGHAN)], 2009: 121-135.

- WALLNER 1997 CH. WALLNER, *Soldatenkaiser und Sport*, Frankfurt am Main 1997.
- WALLNER 1999 CH. WALLNER, “Die griechische Agonistik und der römische Sport zur Zeit Diocletians (284-305 n. Chr.)”, *6th. Congress of the ISHPES July 14-19 Budapest*, 1999: 36-45.
- WELCH 1998 K. WELCH, “The Stadium at Aphrodisias”, *AJA* 102/3, 1998: 547-569.
- WÖRRLE 1988 M. WÖRRLE, *Stadt und Fest im kaiserlichen Kleinasien. Studien zu einer agonistischen Stiftung aus Oinoanda* [=Vestigia Bd. 39], München 1988.
- WYCHERLEY 1993 WYCHERLEY, *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?* (çev. N. NİRVEN-N. BAŞGELEN), İstanbul 1993.
- YILDIRIM 2009 B. YILDIRIM, “Aphrodisias: Şehir ve Kamu Yapıları” [=Aphrodisias: City and Public Buildings (ed. SMITH-LENAGHAN)], 2009: 35-53.
- ZIEGLER 1985 R. ZIEGLER, *Städtisches Prestige und kaiserliche Politik. Studien zum Festwesen in Ostkilikien im 2. und 3. Jahrhundert n. Chr.*, Düsseldorf 1985.

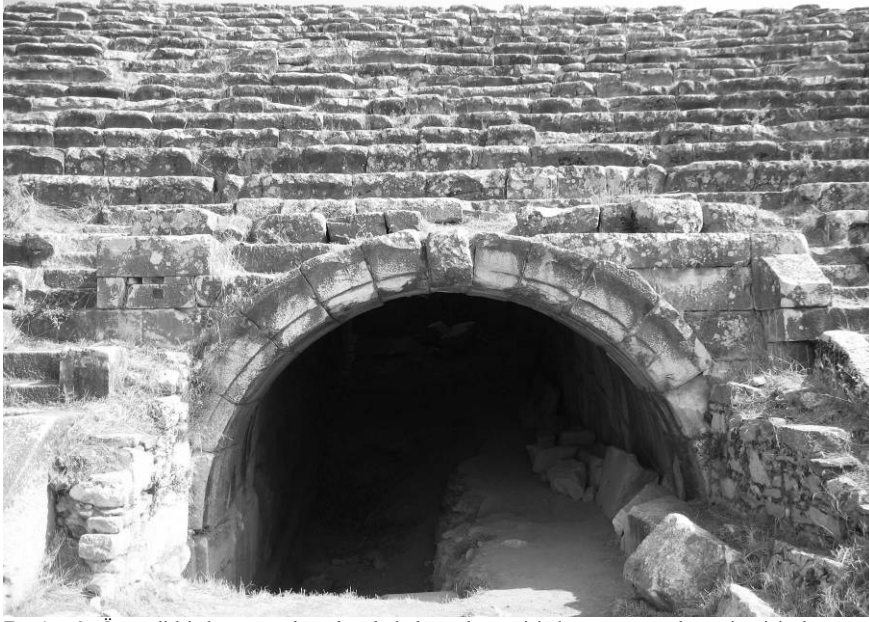
Çizim 1. Kuzey sur duvarına bitişik olarak inşa edilmiş stadyumun ayrıntılı planı (Smith-Ratté 2004: 149'daki çizimden uyarlanmıştır).

Resim 1. Batı tünel girişi üzerinden stadyumun genel görünümü.

Resim 2. 10 numaralı kerkidesin podyumla buluŐtuĐu noktada yer alan kr niŐ.

Resim 3. Önemli bir kısmı moloz altında kalmış doğu giriş kapısının stadyum içerisinden görünümü.

Resim 4. Kent surlarının kapattığı batı tünel girişinin stadyum içinden görünümü.

Resim 5. Üç numaralı merdiveni ayakta tutan destek tonozları.

Resim 6. Stadyumun merkezine girişi sağlayan üç numaralı merdivenin sütunlu girişi.

Resim 7. Büyük kısmı toprak altında olan dört numaralı merdivene ait basamak kalıntıları.

Resim 8. 25 ve 26 numaralı kerkidesler arasındaki 5 numaralı merdiven.

Resim 9. Amfityatroya alttan geçişi sağlayan rampalı tünel girişinin řu andaki durumu.

Resim 10. Oturma sıralarının uç noktalarında yer alan aslan ayağı figürü.

Resim 11. 11 numaralı kerkides üzerinde yer alan protokol koltukları.

Resim 12. Geç antik dönemde inşa edilmiş olduğu anlaşılan arenanın duvar kalıntıları.